A full-page image of the Cosmic Microwave Background (CMB) radiation map, showing a complex pattern of temperature fluctuations in shades of blue, purple, and red against a black background. The map is centered and fills most of the frame.

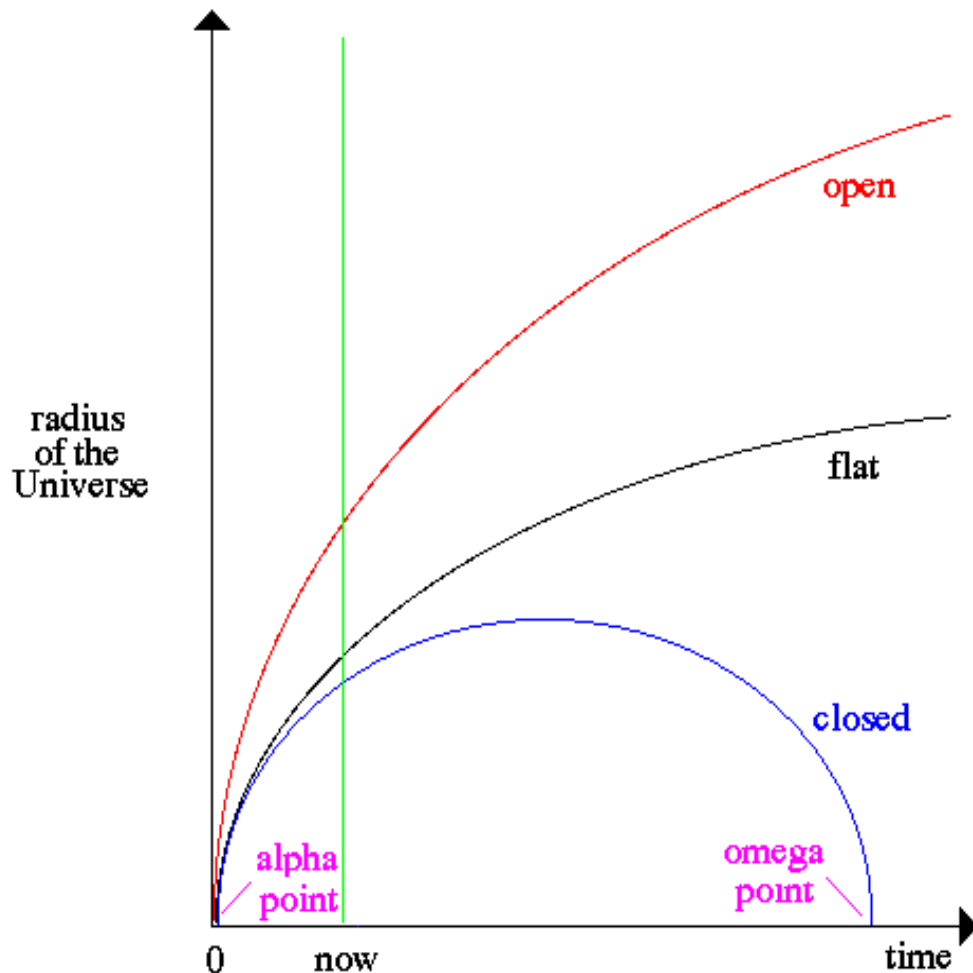
Temná hmota a temná energie v současné kosmologii

31. října 2013

Michael Prouza

„Klasický“ pohled na vývoj vesmíru

- Fridmanovo řešení Einsteinových rovnic
- podle množství hmoty (a energie) se dá snadno určit osud vesmíru
- tři možné varianty vývoje

Parametry vítězného modelu

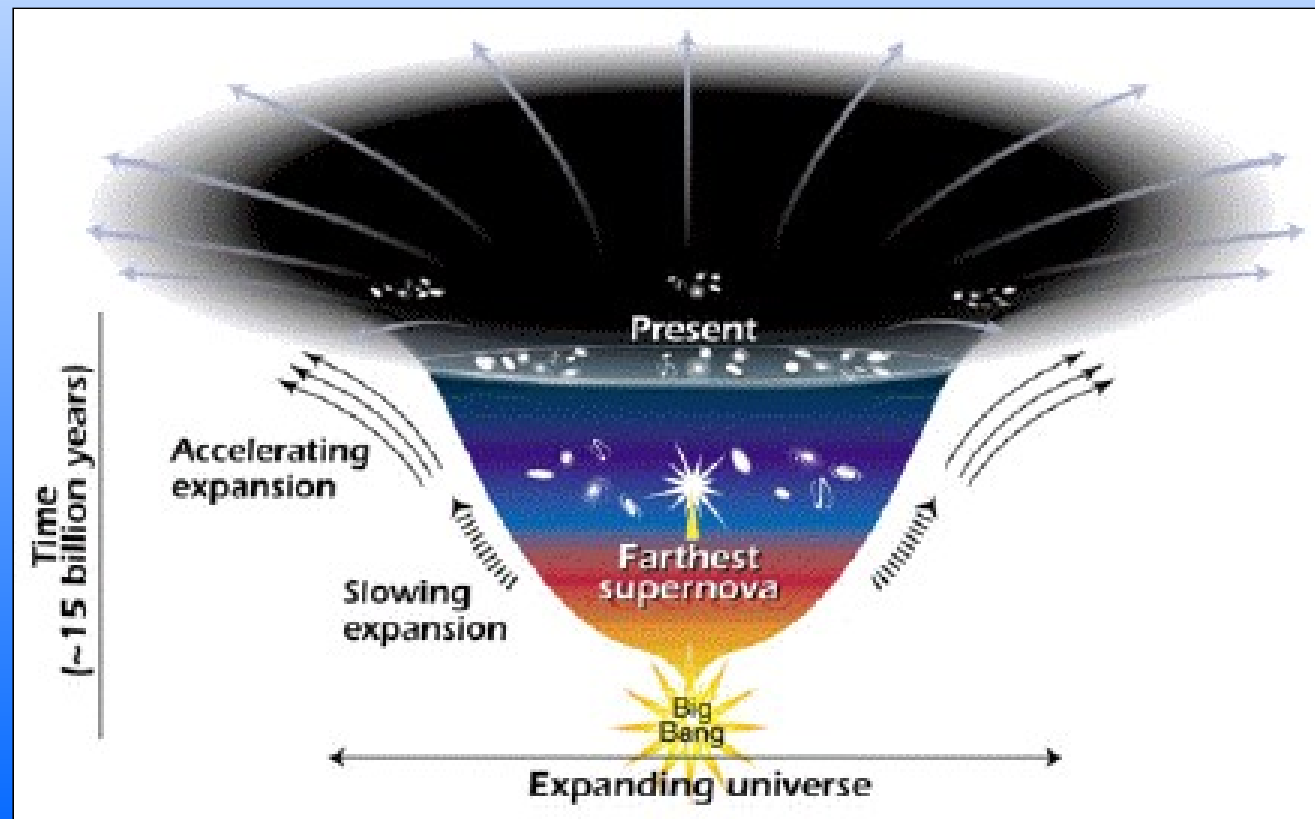
- v současné době vítězí model Λ CDM kosmologie („concordance model“, model shody)
- vznikl horkým velkým třeskem
- vesmír je plochý, obsahuje přesně kritické množství hmoty a energie, jeho rozpínání se zrychluje
- 10^{-32} s po velkém třesku nastalo období inflace, kdy se díky kvantovým fluktuacím utvořily počáteční nehomogenity vesmíru nezbytné pro vznik všech struktur
- k pozorované kritické hustotě přispívá ze dvou třetin temná energie (patrně kosmologická konstanta), z jedné třetiny temná hmota, zářící hvězdy tvoří zhruba půl procenta

Parametry vítězného modelu II

- hmota je tvořena především nebaryonickou chladnou temnou hmotou - (27 ± 2) % kritické hustoty, baryony (temná i zářící) hmota pak tvoří $(4,5 \pm 0,2)$ %, neutrina tvoří nejvýše 5 % kritické hustoty, nejspíš ale jen kolem 0,3 %

- stáří vesmíru je $13,7 \pm 0,1$ Gyr

- Hubbleova konstanta má hodnotu $(70,5 \pm 1,5)$ $\text{km.s}^{-1}.\text{Mpc}^{-1}$

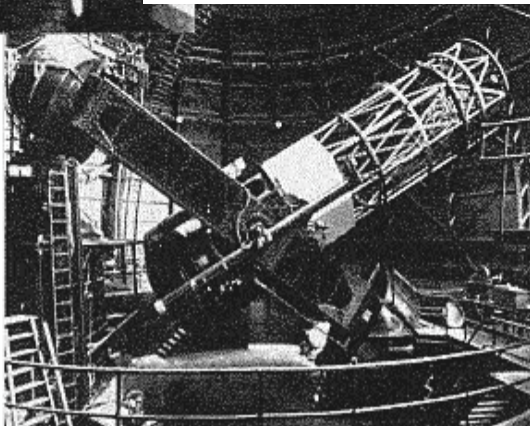

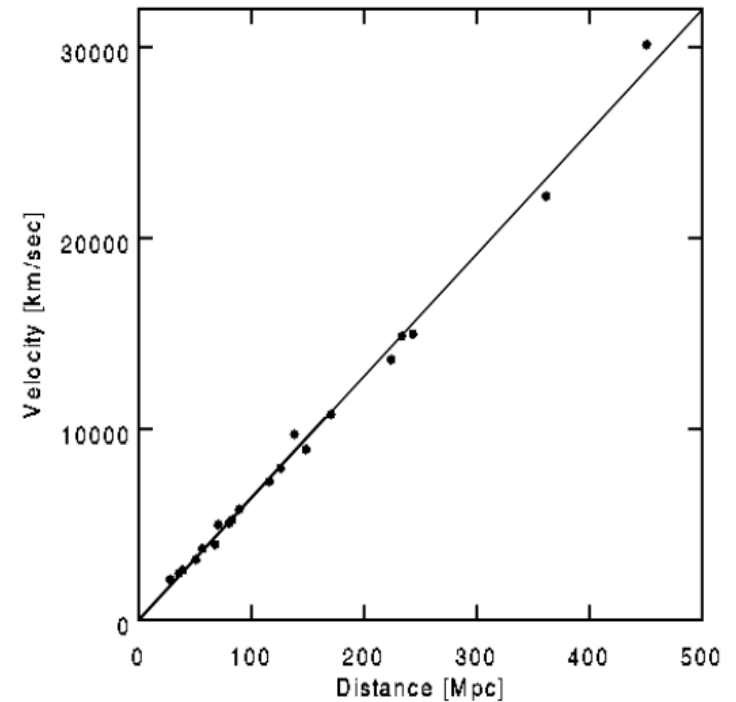
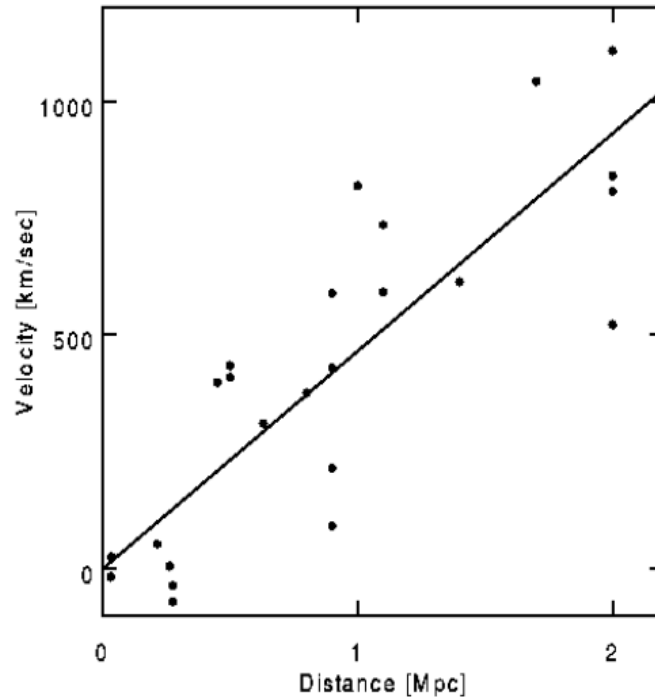
Hubbleova konstanta H_0

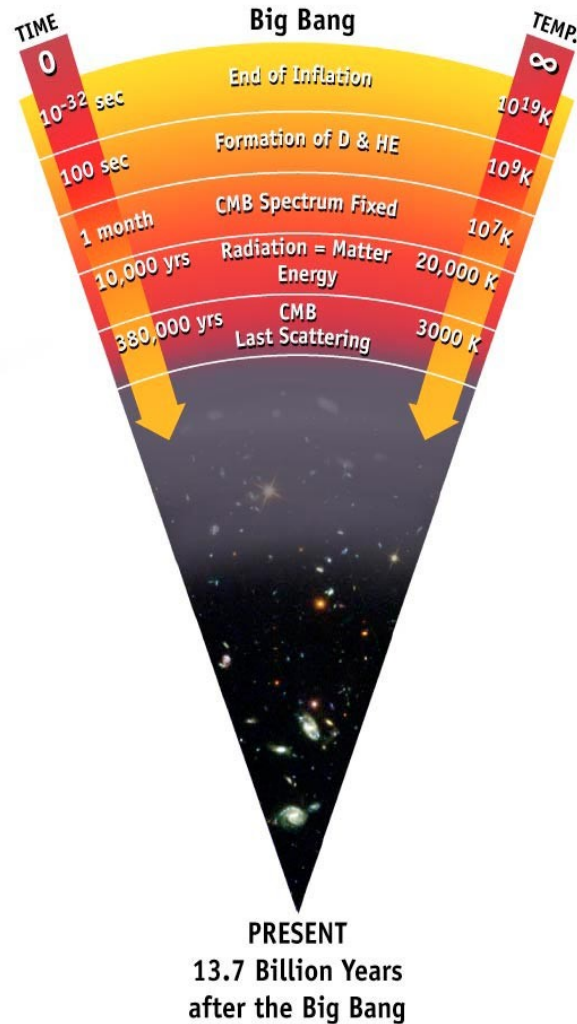
Edwin Hubble

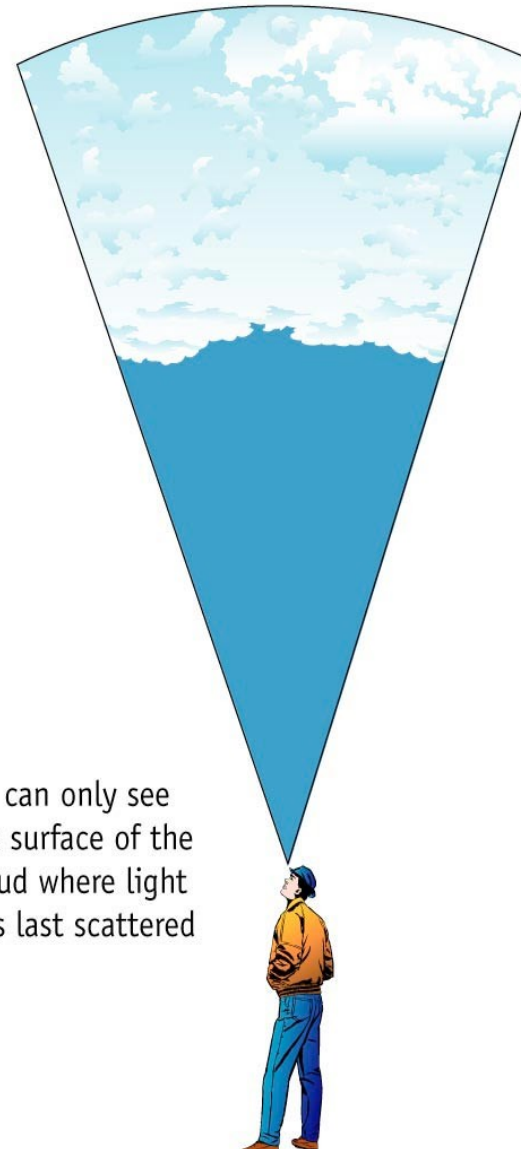
Mt. Wilson
100 Inch
Telescope

Reliktní záření

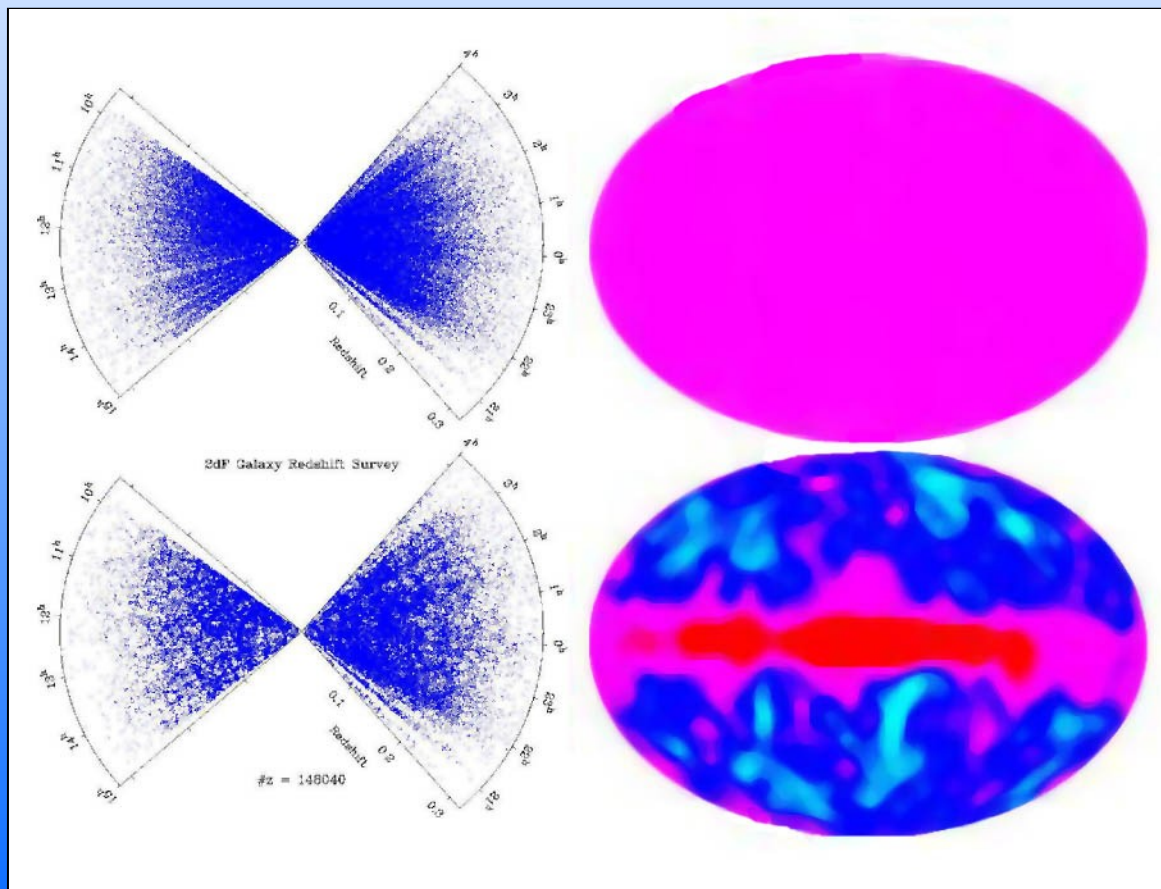
The cosmic microwave background Radiation's "surface of last scatter" is analogous to the light coming through the clouds to our eye on a cloudy day.

We can only see the surface of the cloud where light was last scattered

Reliktní záření

Patrně největšího experimentálního pokroku bylo dosaženo na poli pozorování teplotních fluktuací reliktního záření; motivace:

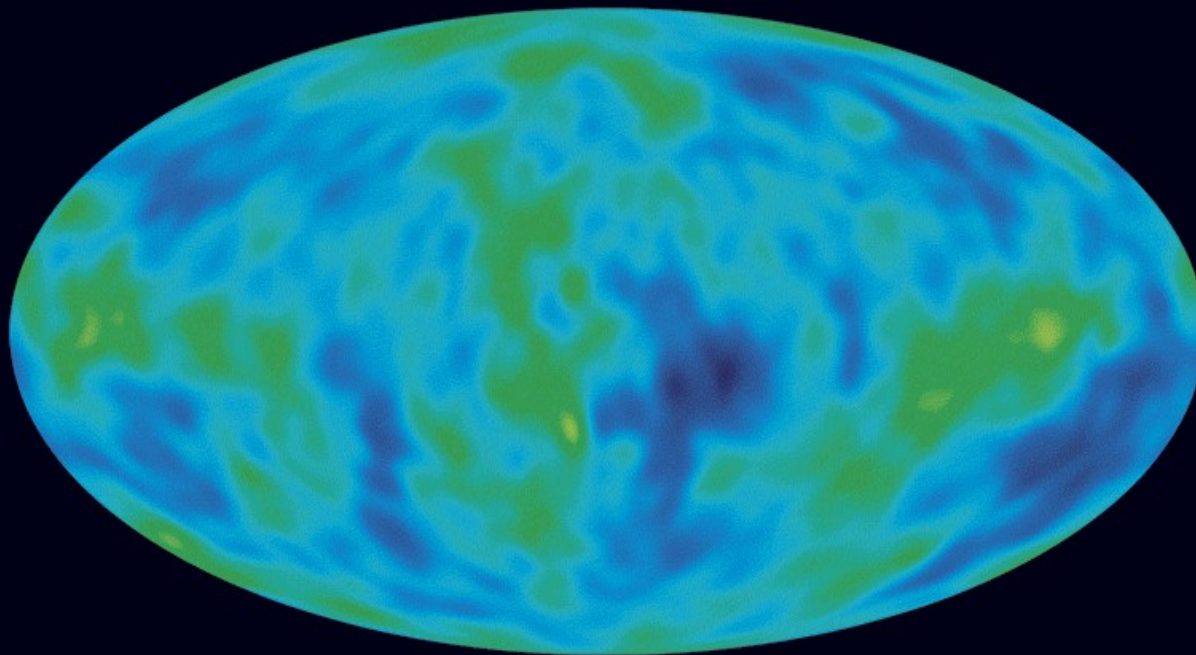

Měření teplotních fluktuací reliktního záření

- fluktuace objevila družice **COBE** (vypuštěna v roce 1989, první výsledky v roce 1992)
- na ní navázaly po roce 1998 experimenty **BOOMERANG** (balón), **MAXIMA** (další balón) a **DASI** (interferometr na Amundsenově-Scottově základně na jižním pólu), jejichž týmy publikovaly v roce 2001 souhrnné výsledky
- od konce června 2001 je na oběžné dráze rovněž sonda **WMAP**, finální výsledky za 7 let měření
- 14. května 2009 odstartovala a od 13. srpna 2009 sbírá data sonda **PLANCK**, která přinese opět další zpřesnění – data byla zveřejněna počátkem v březnu 2013, v lednu 2012 již došlo chladicí médium jednomu z přístrojů sondy

Měření teplotních fluktuací reliktního záření – COBE vs. WMAP

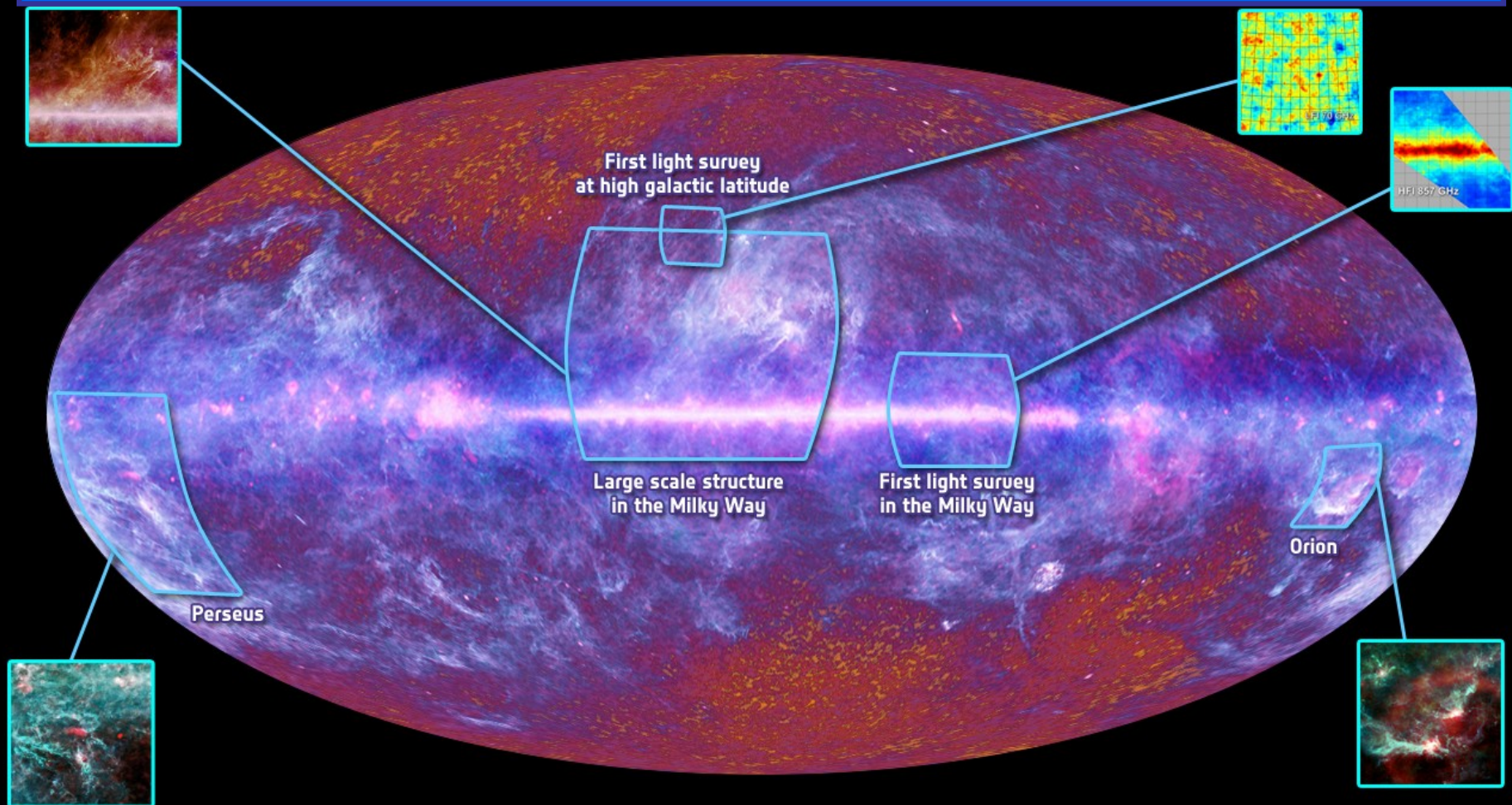
National Aeronautics and Space Administration

COBE

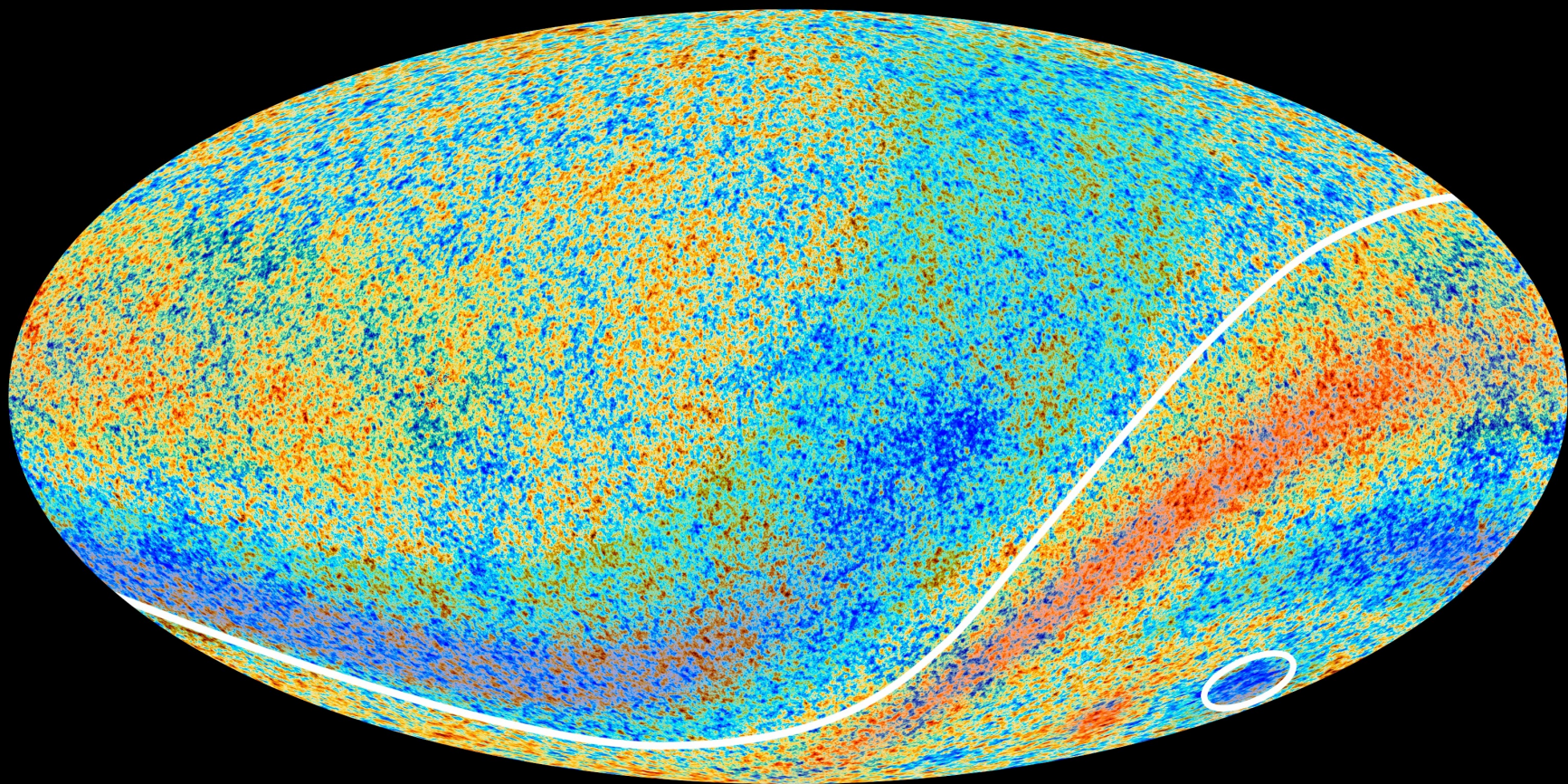
www.nasa.gov

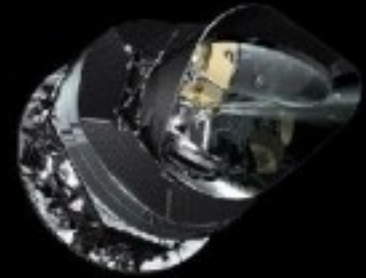
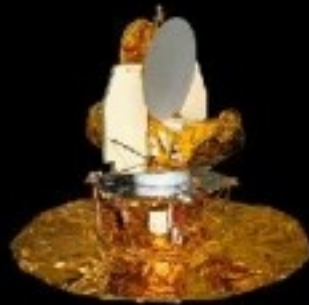
První výsledky sondy PLANCK

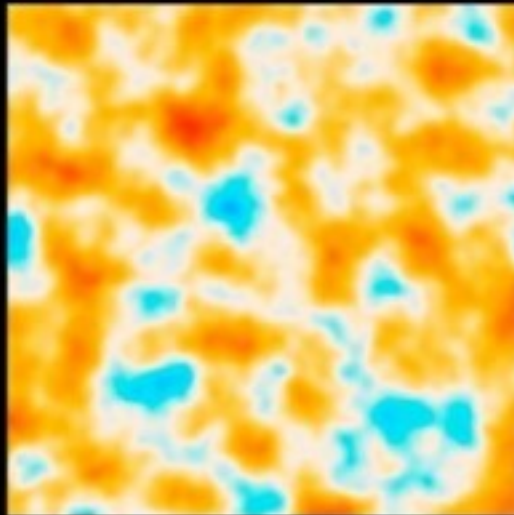
6. července 2010

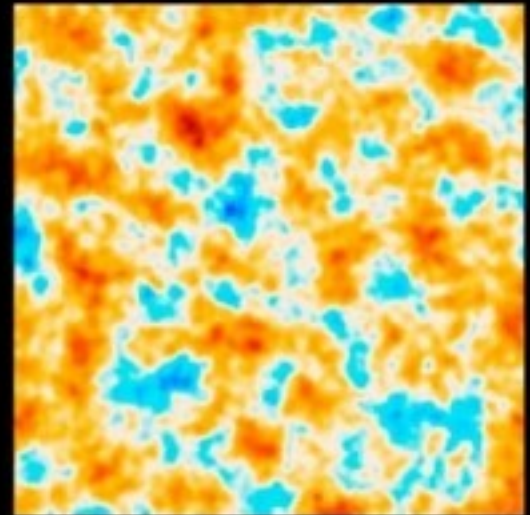

COBE

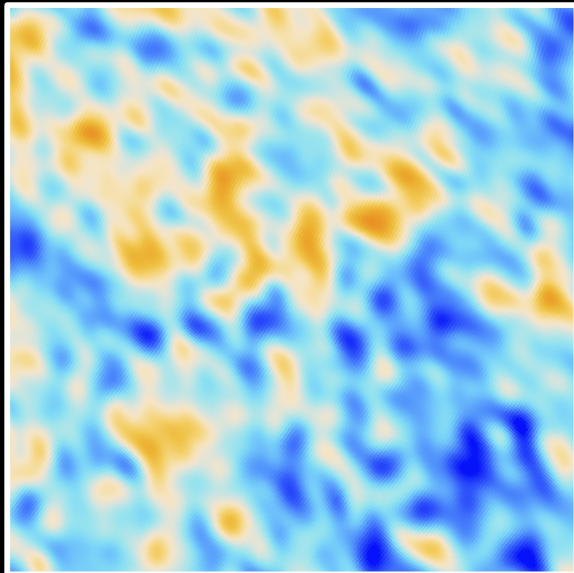
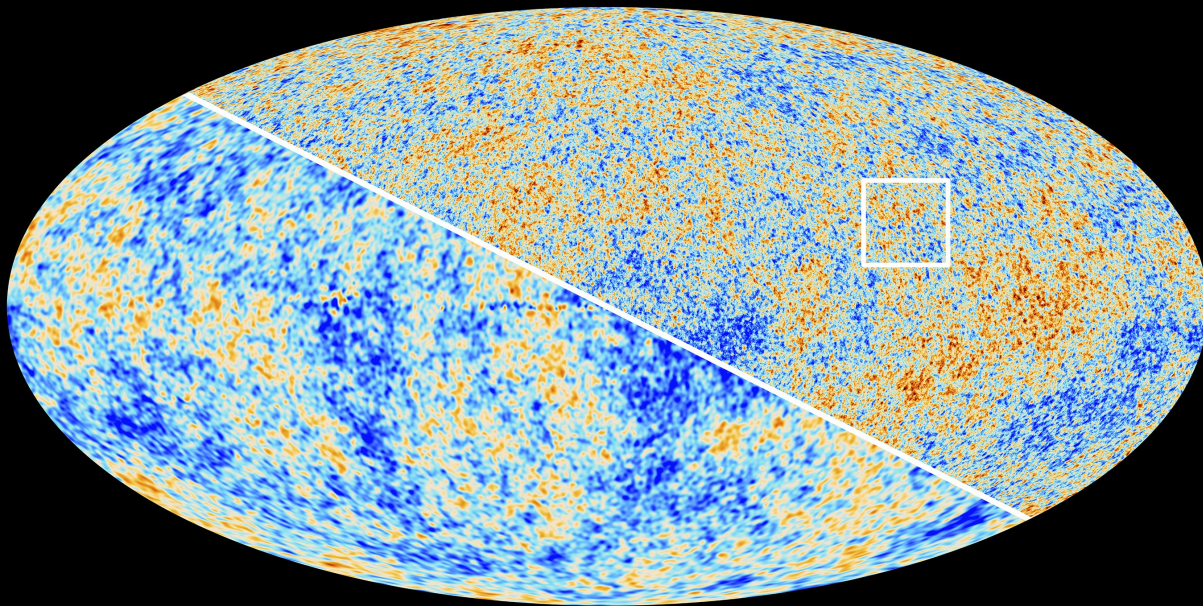
WMAP

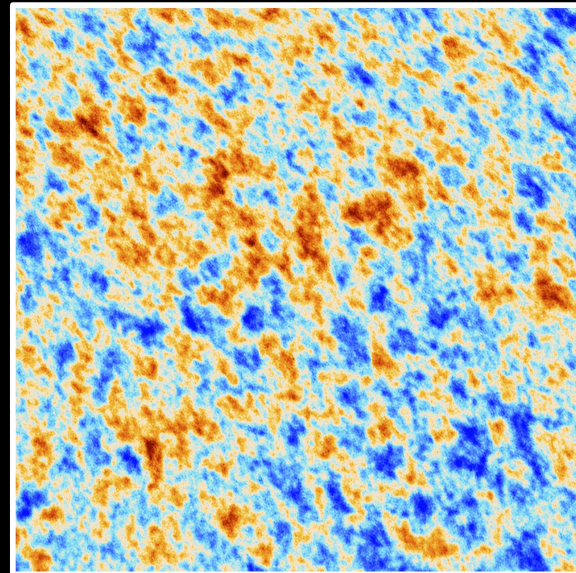
Planck

The Cosmic Microwave Background as seen by Planck and WMAP

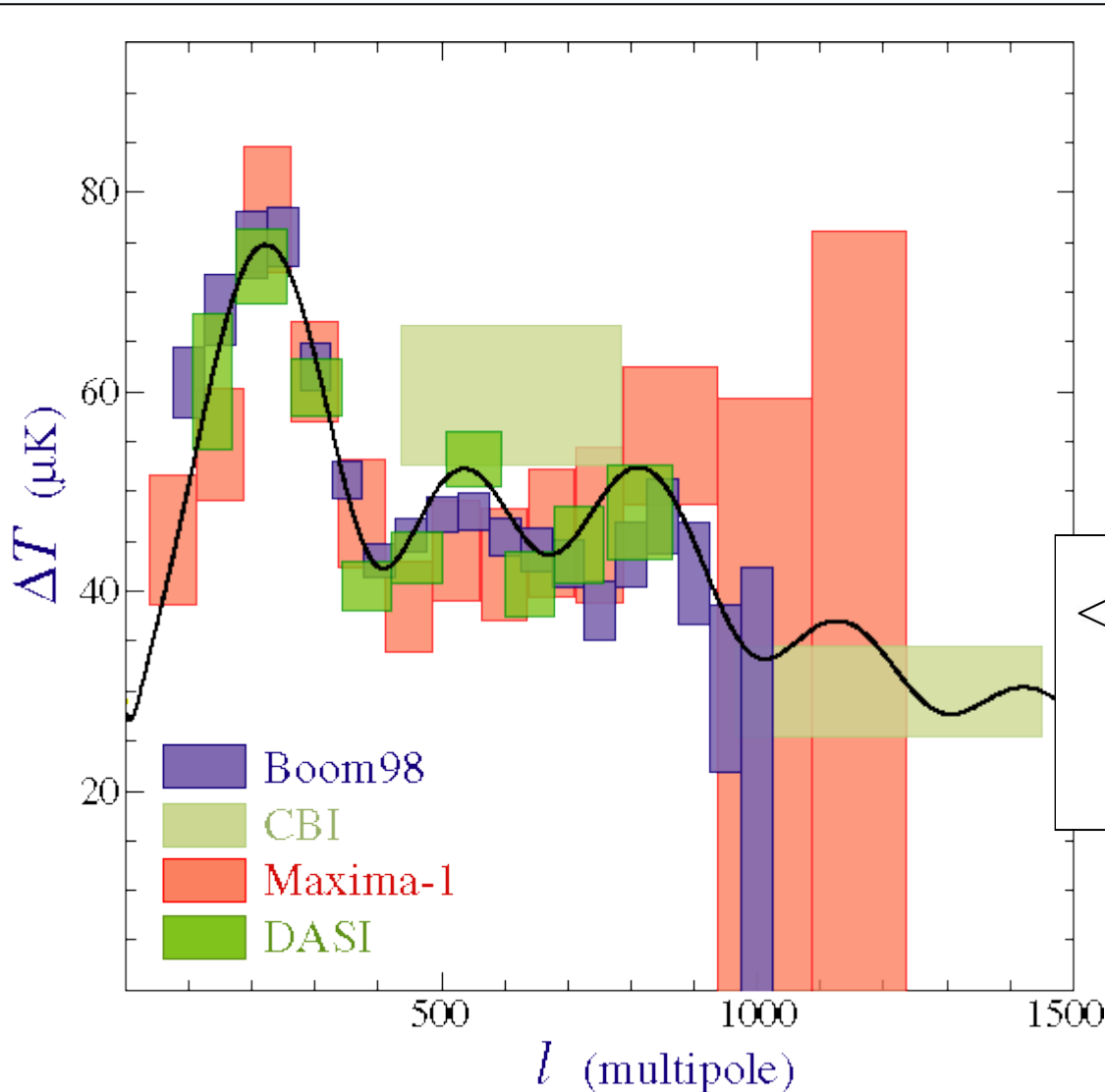

WMAP

Planck

Multipólový rozvoj

- rozvíňme do kulových funkcí:

$$\frac{\delta T}{T}(\hat{n}) = \sum_{lm} a_{lm} Y_{lm}(\hat{n})$$

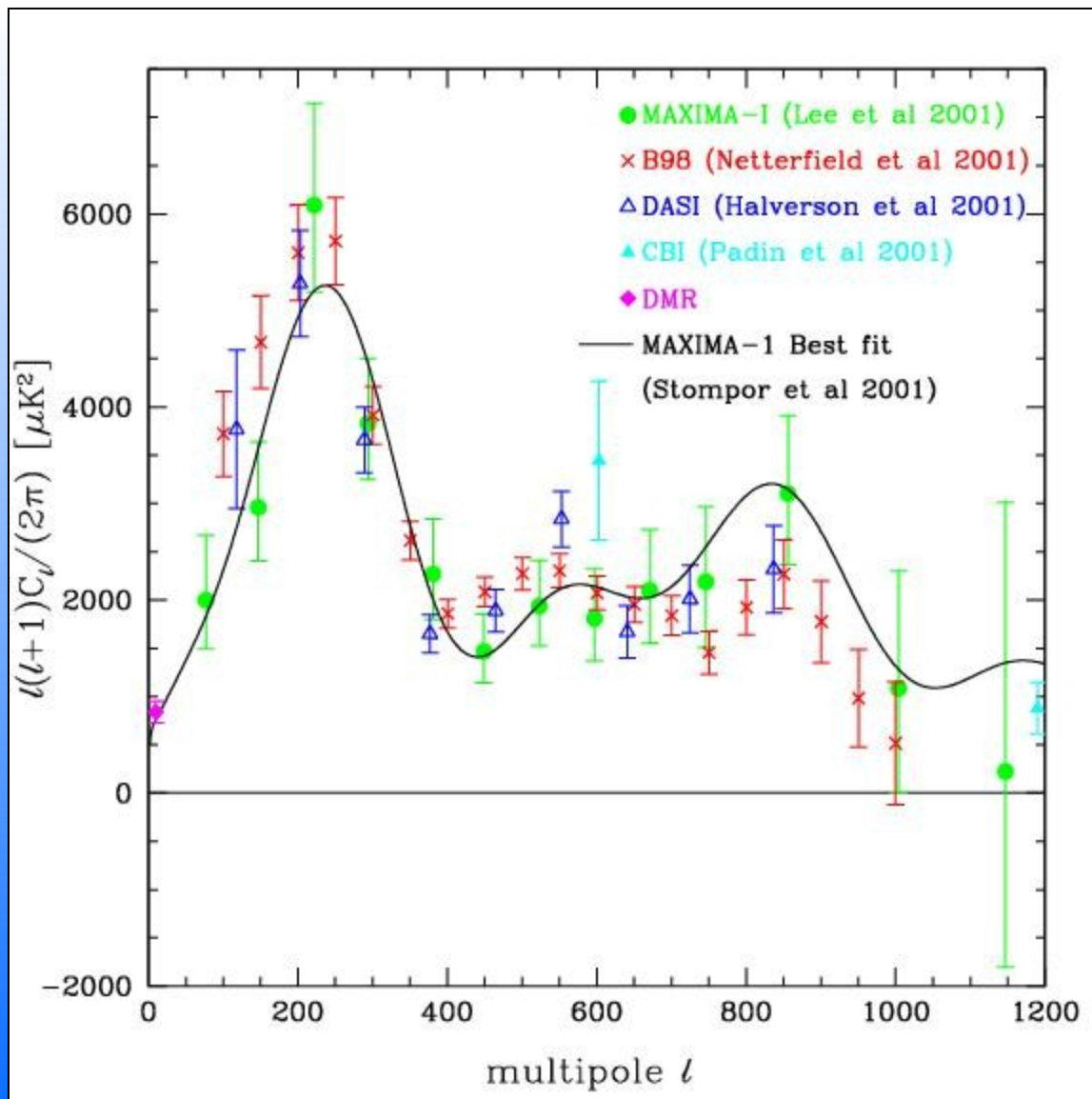
- dvoubodová korelační funkce může být rozvinuta do Legendrových polynomů

$$\begin{aligned} \left\langle \frac{\delta T}{T}(\hat{n}) \frac{\delta T}{T}(\hat{n}') \right\rangle_{\hat{n} \cdot \hat{n}' = \cos \theta} &= \\ &= \sum_l \frac{2l+1}{4\pi} C_l P_l(\cos \theta) \end{aligned}$$

- kde platí vztah:

$$C_l = \frac{1}{2l+1} \sum_m |a_{lm}|^2$$

Multipólový rozvoj

• interpretace:

poloha prvního peaku koresponduje s úhlovou velikostí Hubblova poloměru v čase rekombinace (H_{CMB}^{-1}), která je přímo ovlivněna geometrií vesmíru – je-li vesmír otevřený (resp. uzavřený), budou se dráhy fotonů přibližovat (resp. vzdalovat), a to povede k menšímu (většímu) pozorovanému úhlu; kde

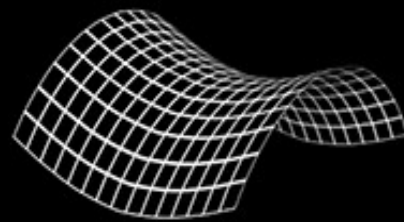
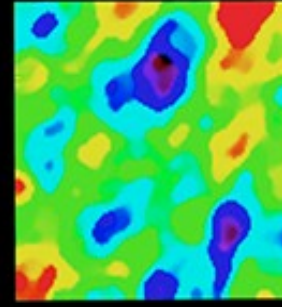
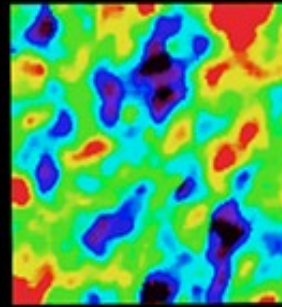
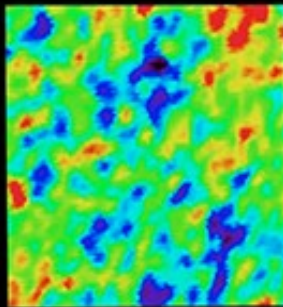
zhruba platí $l_{\text{peak}} \sim 220 \Omega^{-1/2}$

poloha druhého peaku (kolem $l \sim 400$) je citlivá na hustotu baryonů

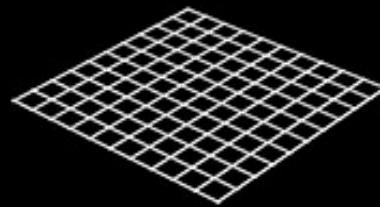

Multipólový rozvoj

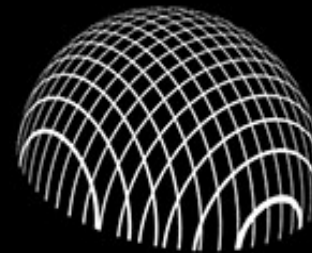
GEOMETRY OF THE UNIVERSE

OPEN

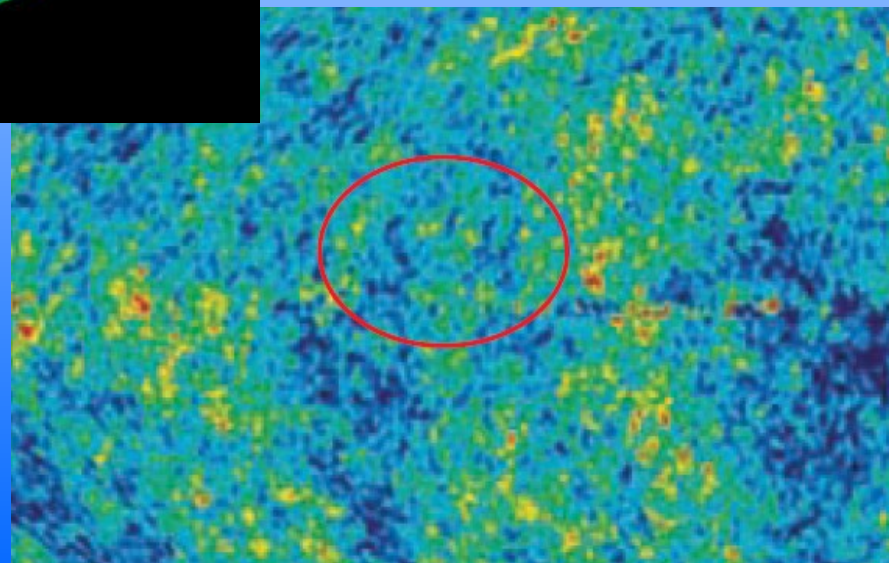
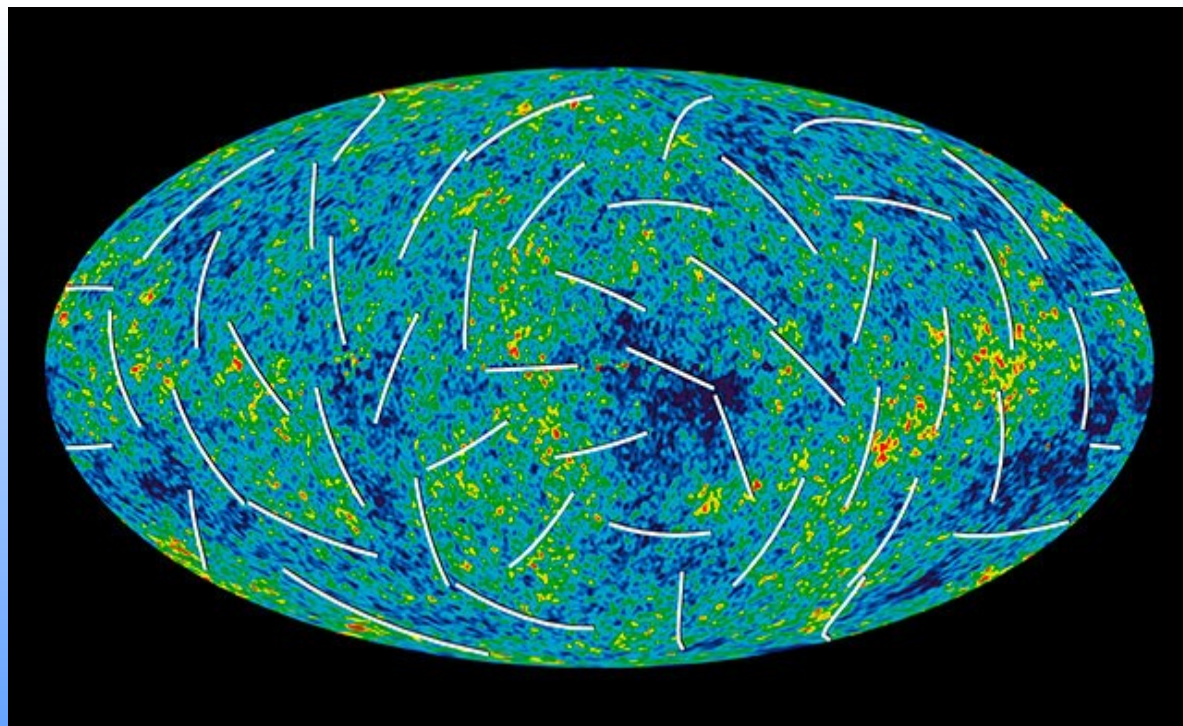

FLAT

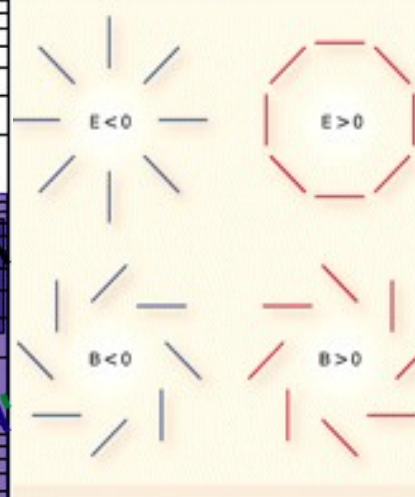
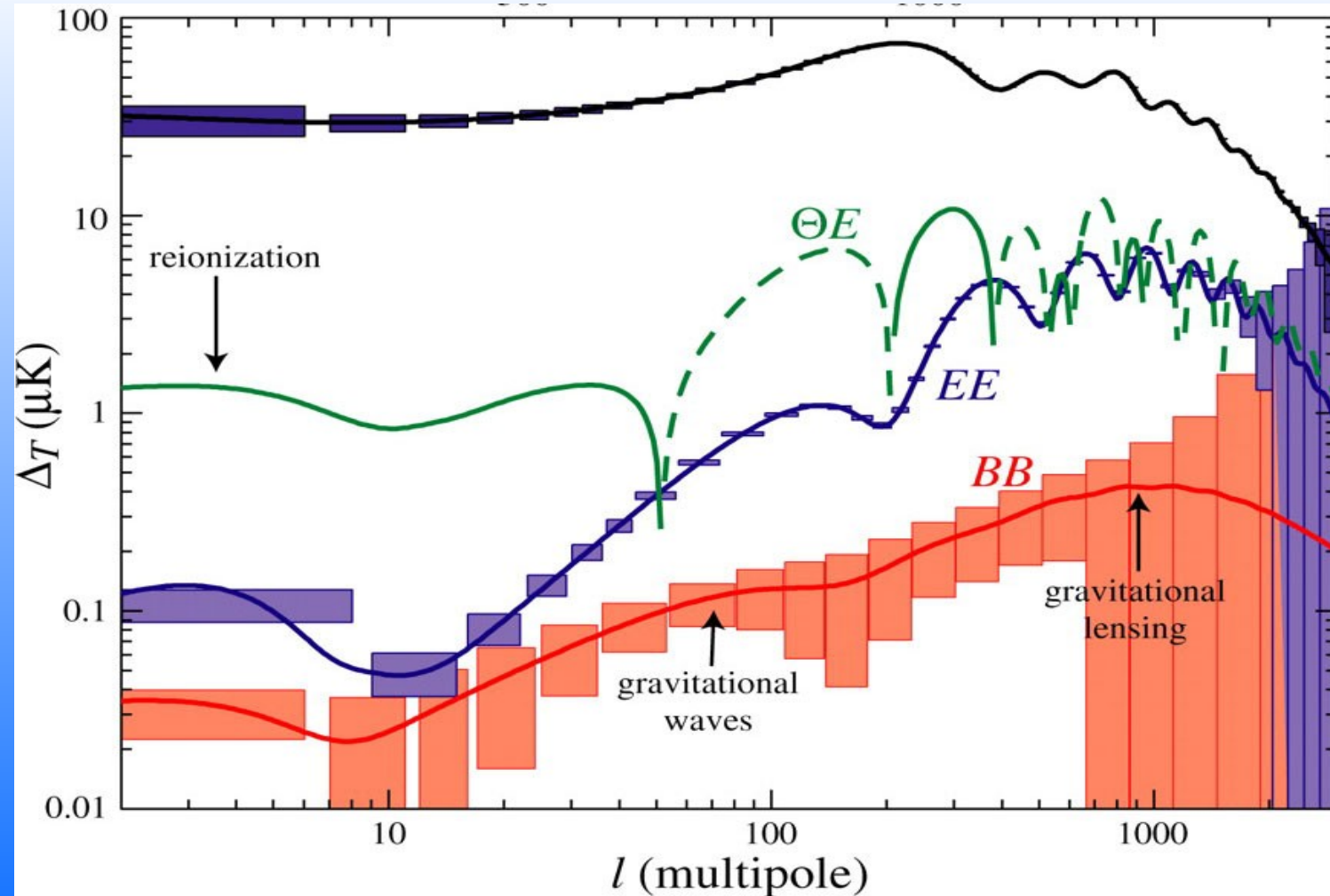
CLOSED

Polarizace a rafinovanosti CMB

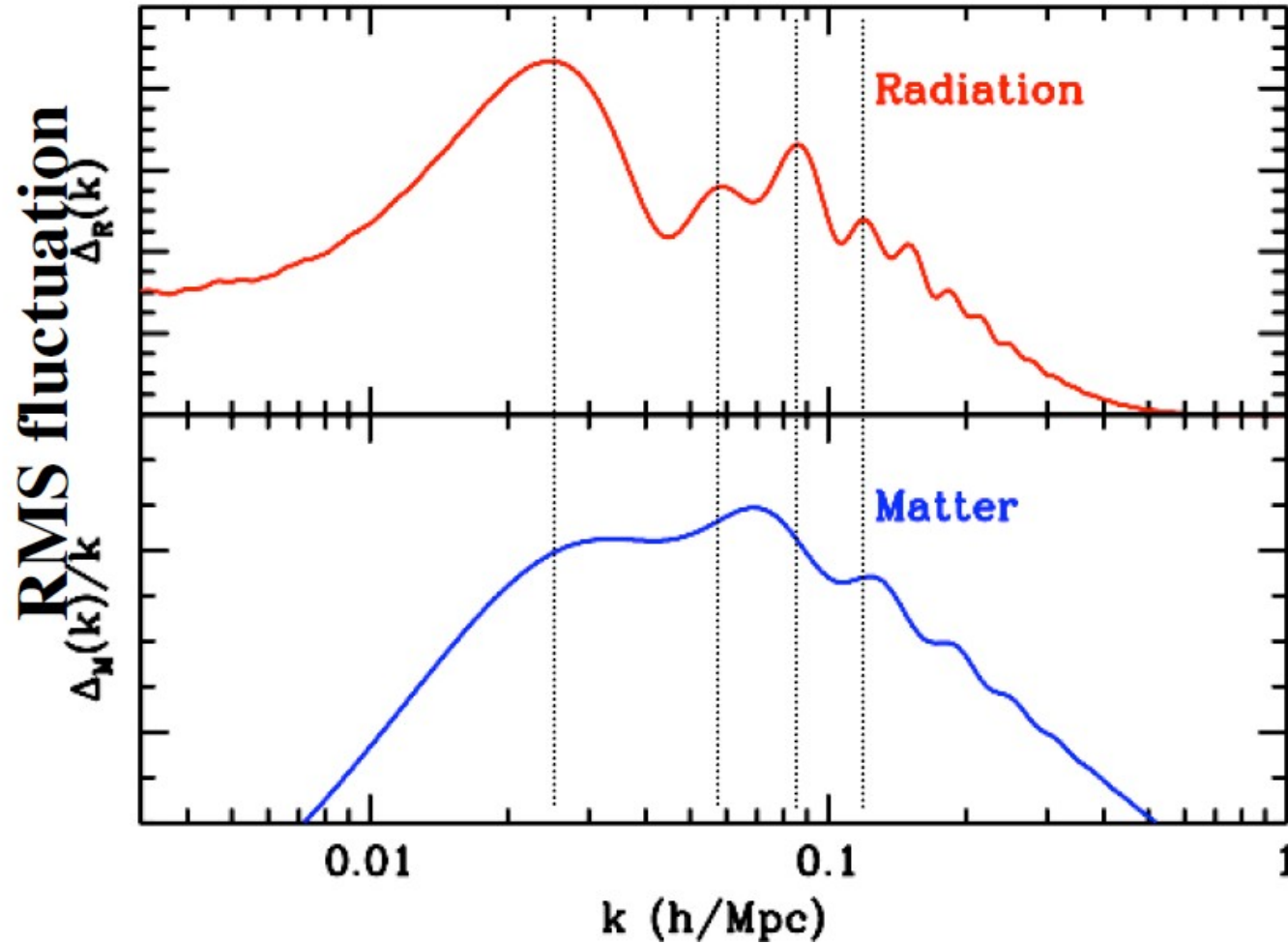

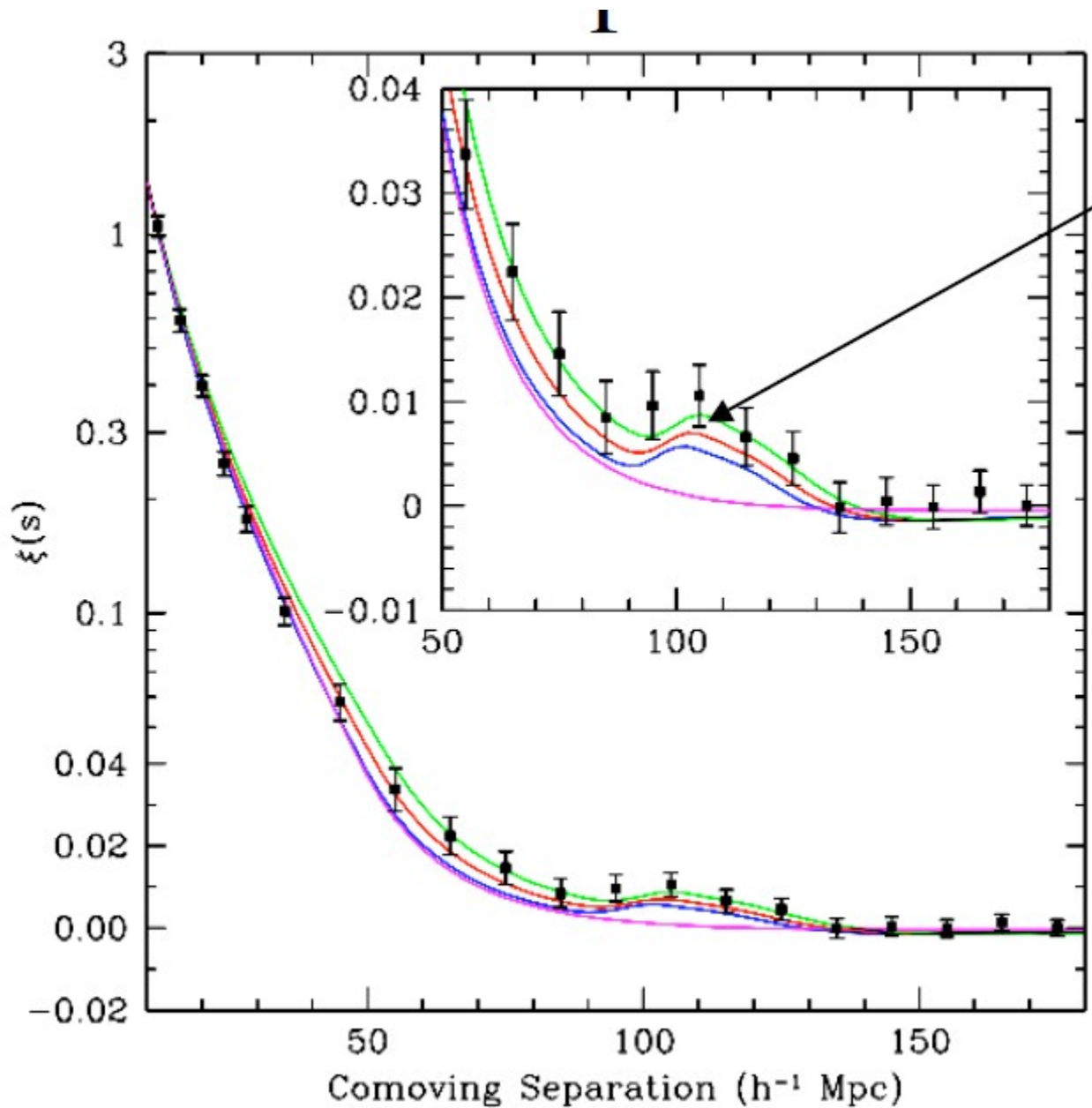
Polarizace CMB

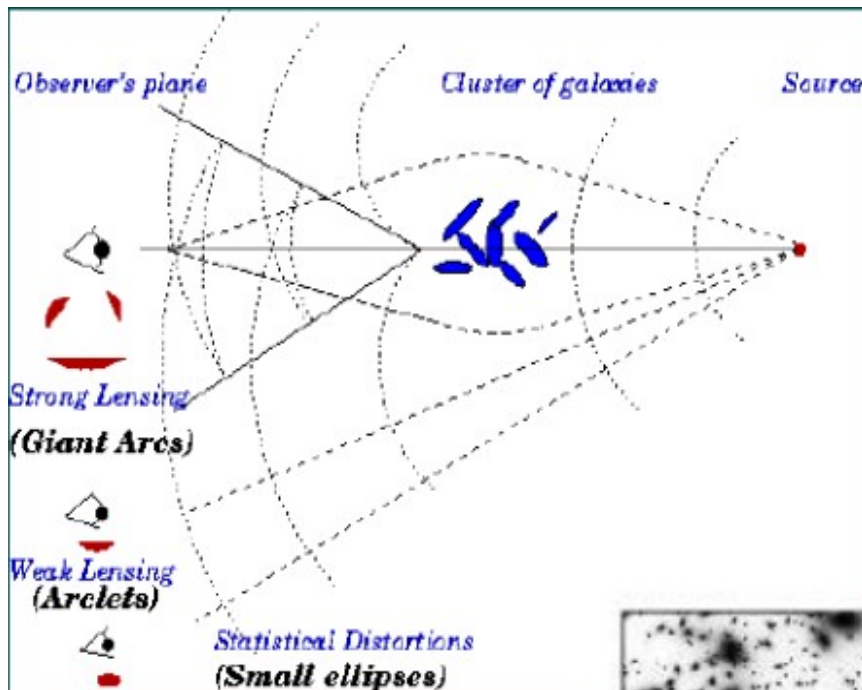
Baryonové akustické oscilace

SDSS a další přehlídky vidí BAO

Gravitační čočkování

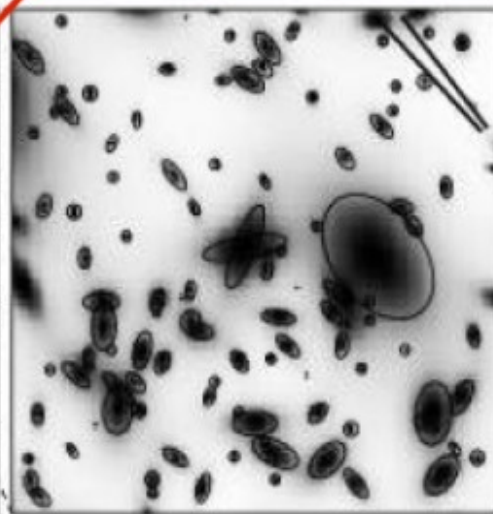
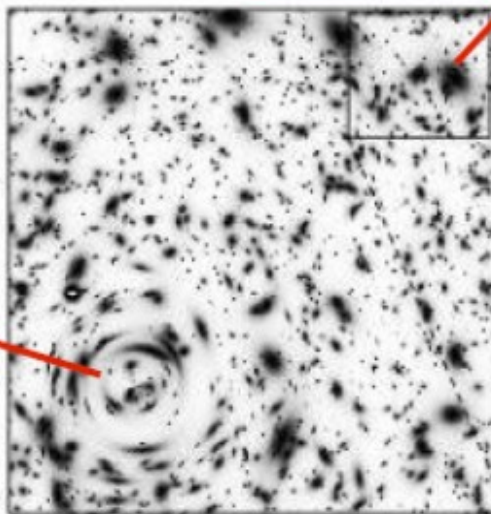

- deflection of light around massive objects

- sensitive to all mass not just luminous matter!

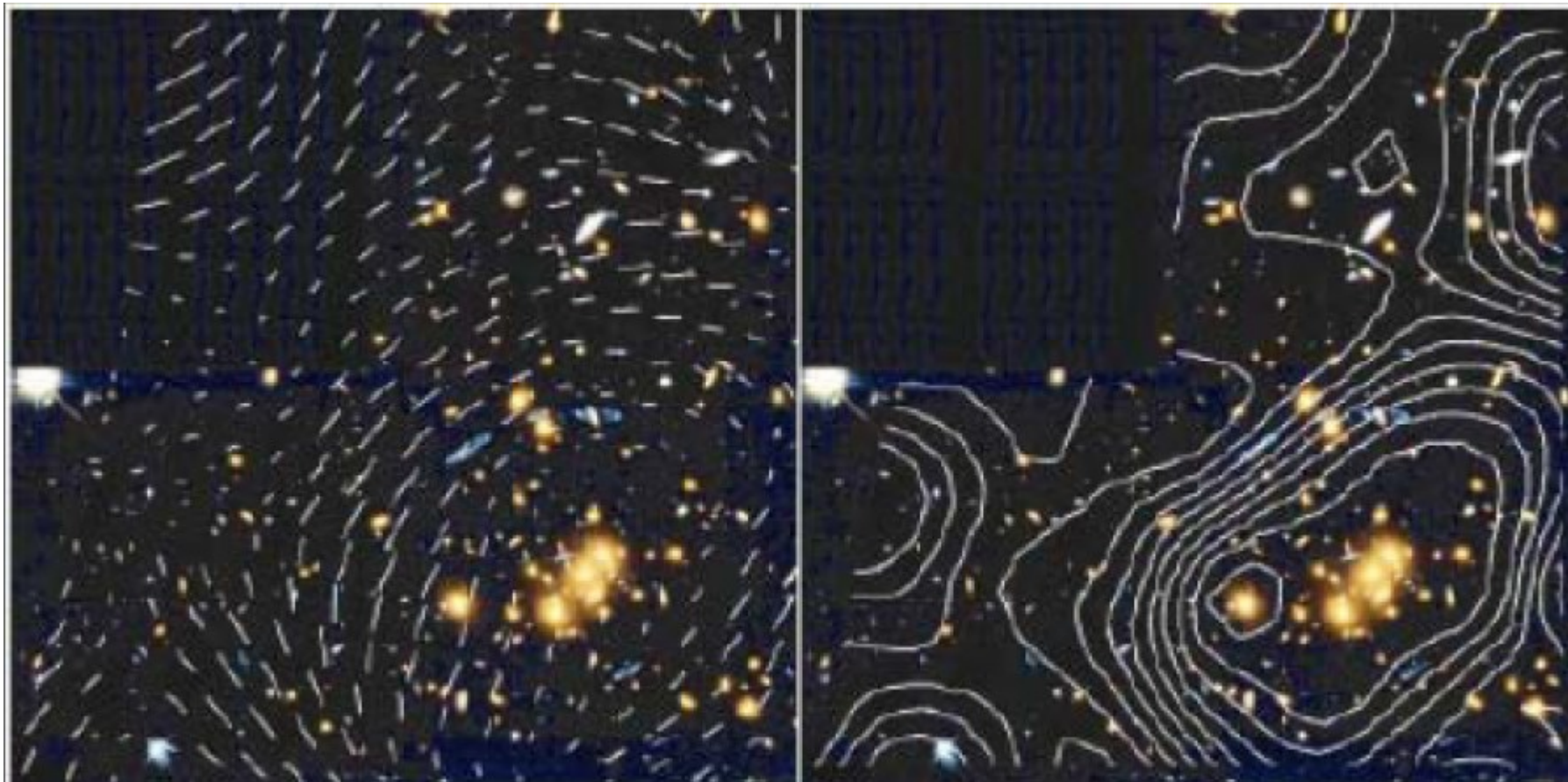
Weak Lensing Regime

Strong Lensing Regime

Slabé čočkování a “shear”

Gravitační čočkování

Galaxy Cluster Cl 0024+17 (ZwCl 0024+1652) HST • ACS/WFC

NASA, ESA, and M.J. Jee (Johns Hopkins University)

STScI-PRC07-17b

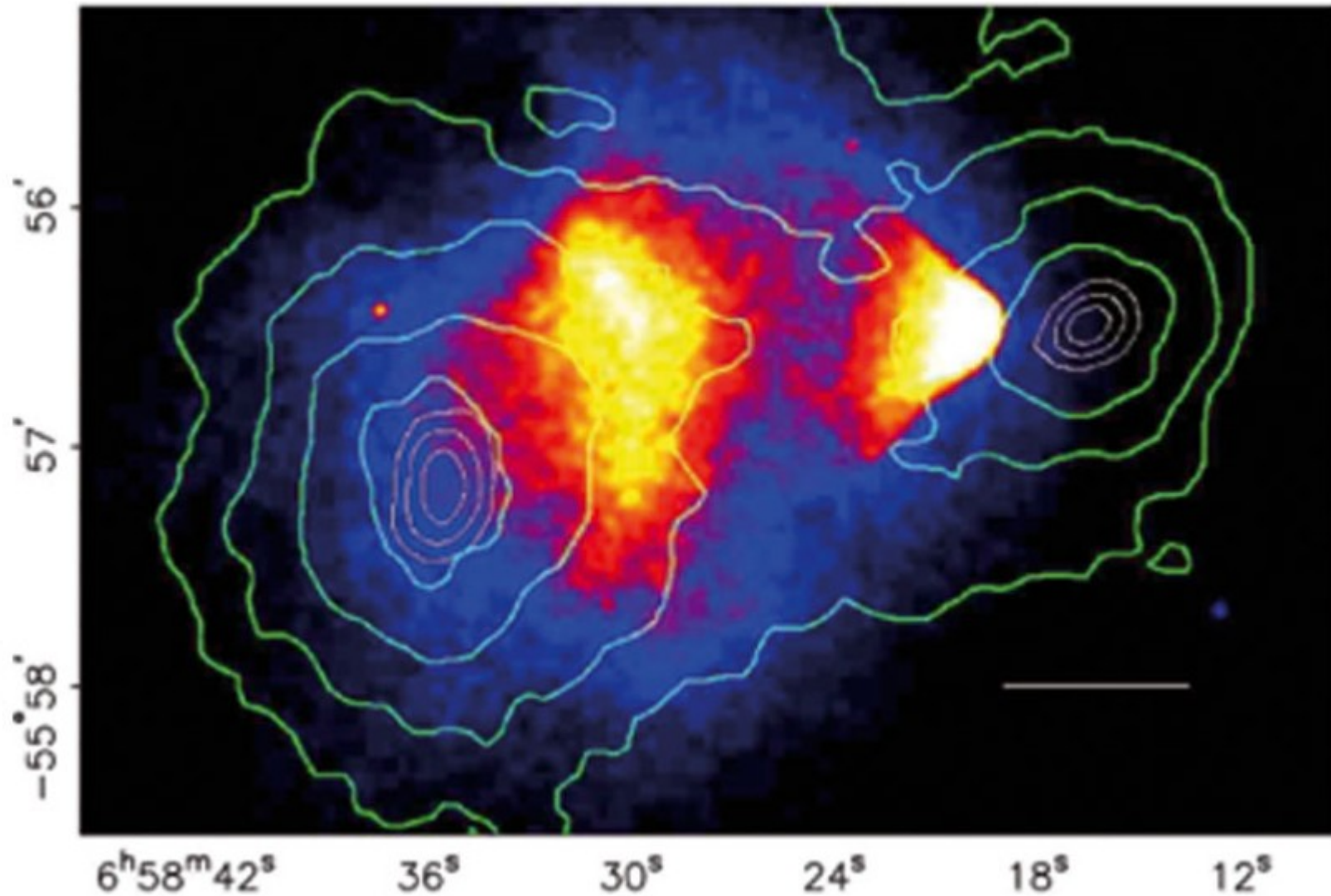
Dark Matter Ring in Cl 0024+17 (ZwCl 0024+1652) HST • ACS/WFC

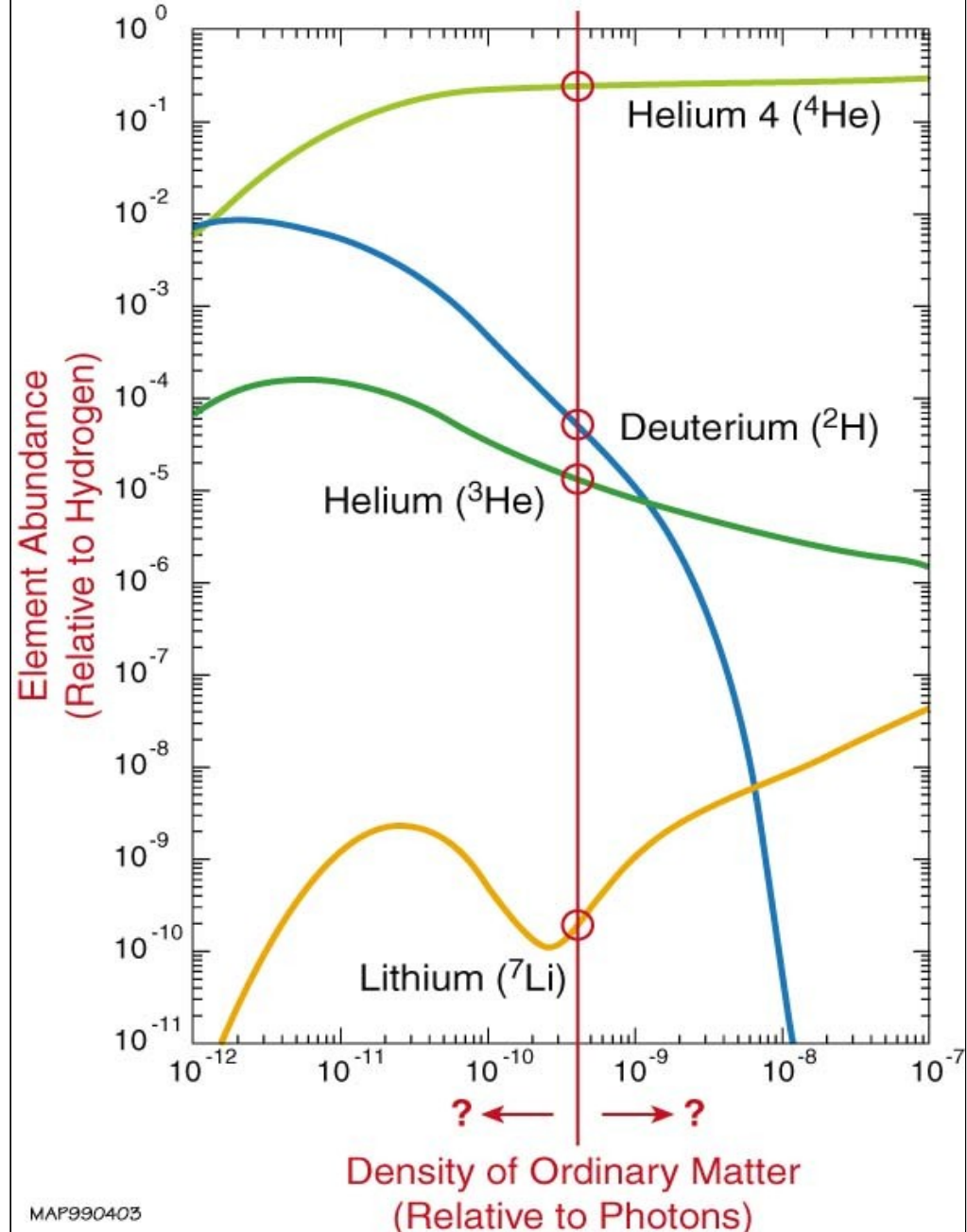
NASA, ESA, and M.J. Jee (Johns Hopkins University)

STScI-PRC07-17b

„Bullet cluster” 1E0657-558

Primordiální nukleosyntéza

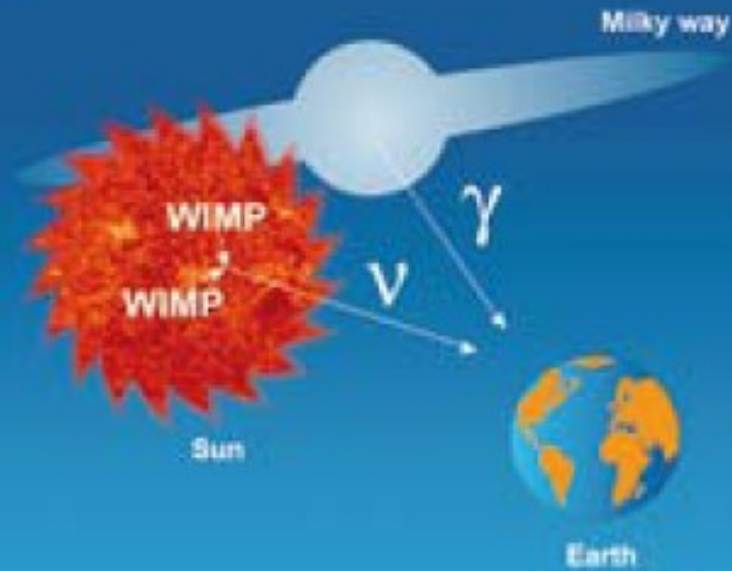

Dark matter search strategies

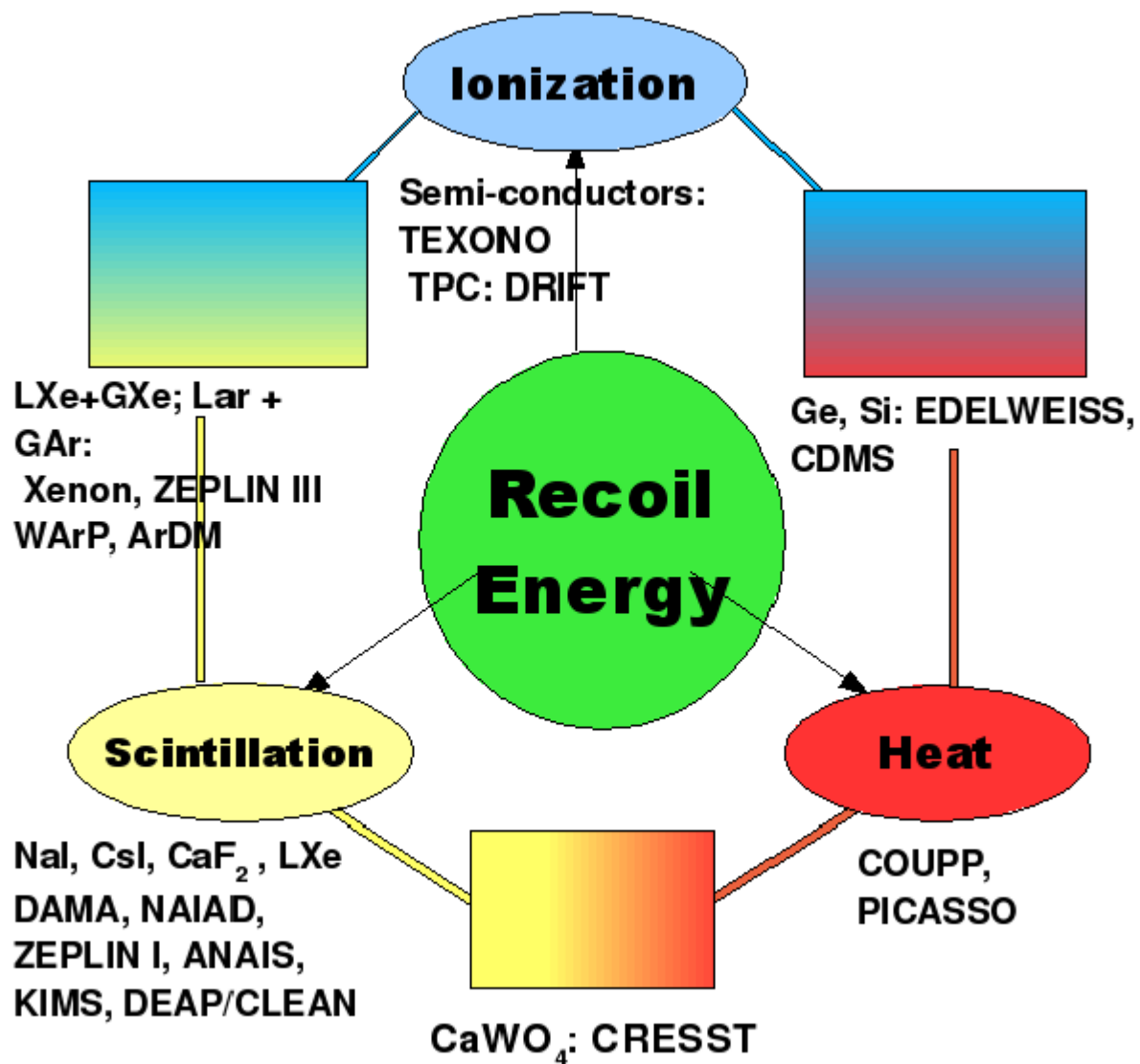
1. Direct detection >

2. Indirect detection >

< 3. Production at the Large Hadron Collider

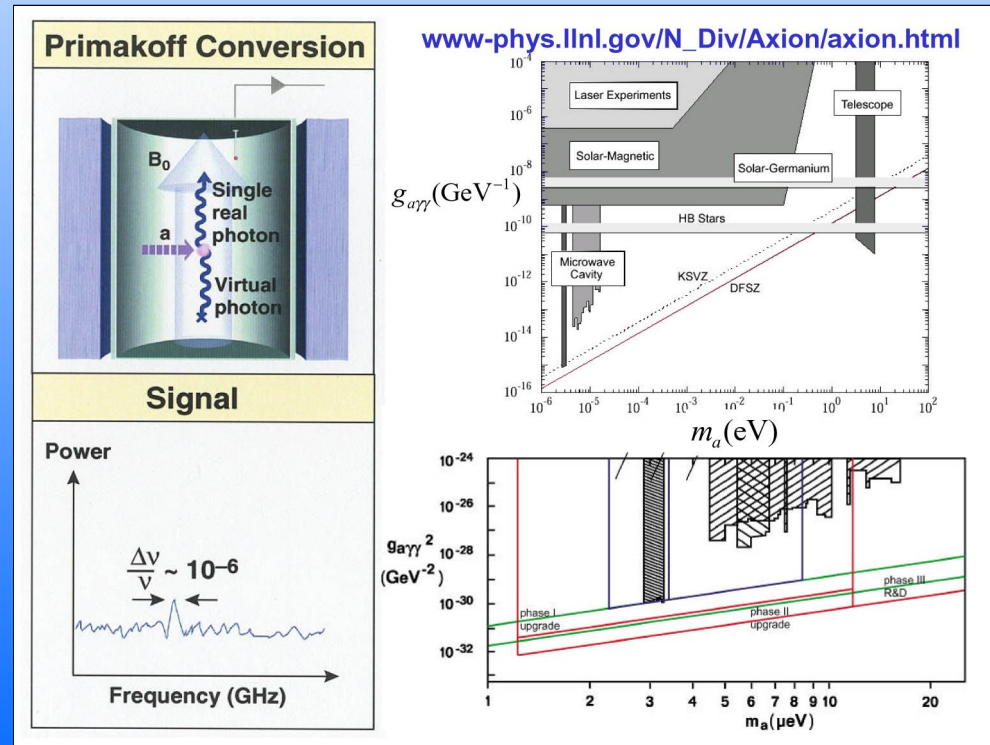

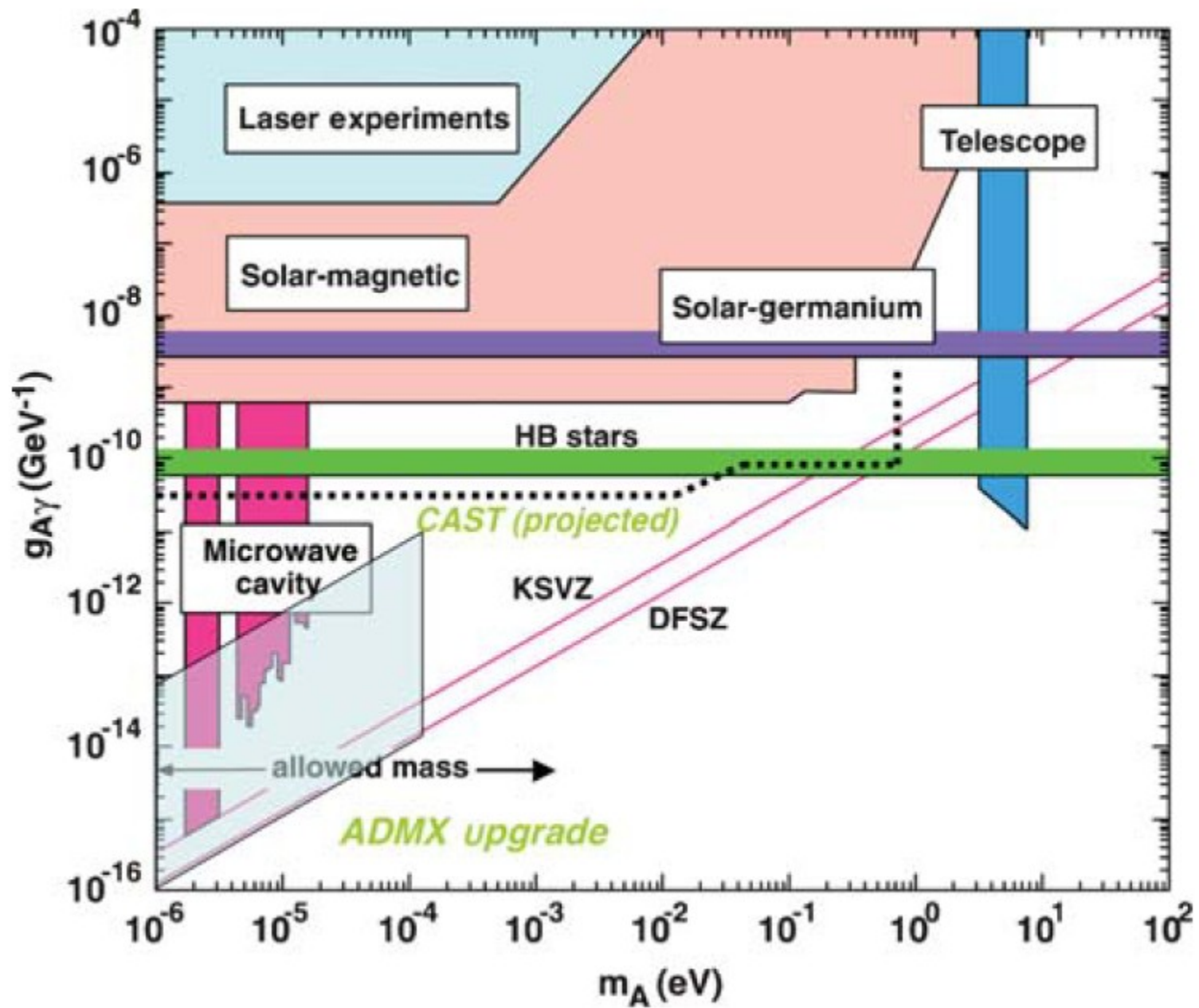
Kandidáti nebaryonické hmoty

Zatím neznáme „toho pravého“, ale několik nedávno ještě žhavých kandidátů lze naopak vyloučit, a to:

- **neutrino** - víme sice, že alespoň jeden druh má nenulovou klidovou hmotnost, ale i tak mohou tvořit nejvýše 5 % hmoty vesmíru

- **axiony** - hypotetické částice navržené k vysvětlení nulového dipólového momentu neutronu, detekce pomocí tzv. Primakoffovy konverze experimenty pomalu vyloučena

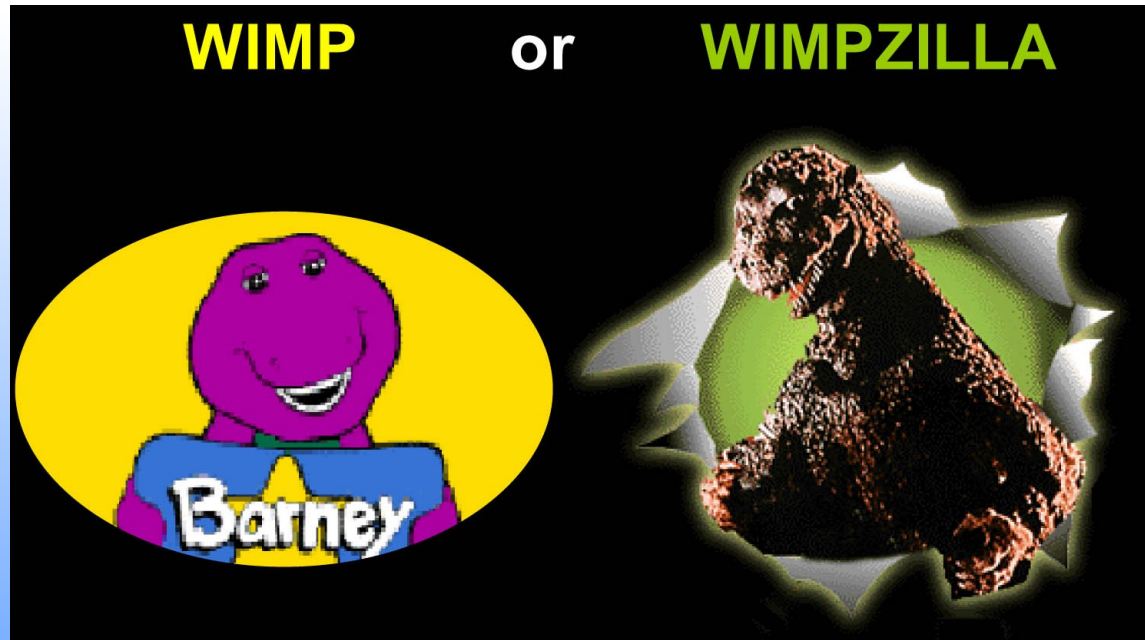

Kandidáti nebaryonické hmoty II

- tedy zbývají
WIMPy a WIMPZILLy

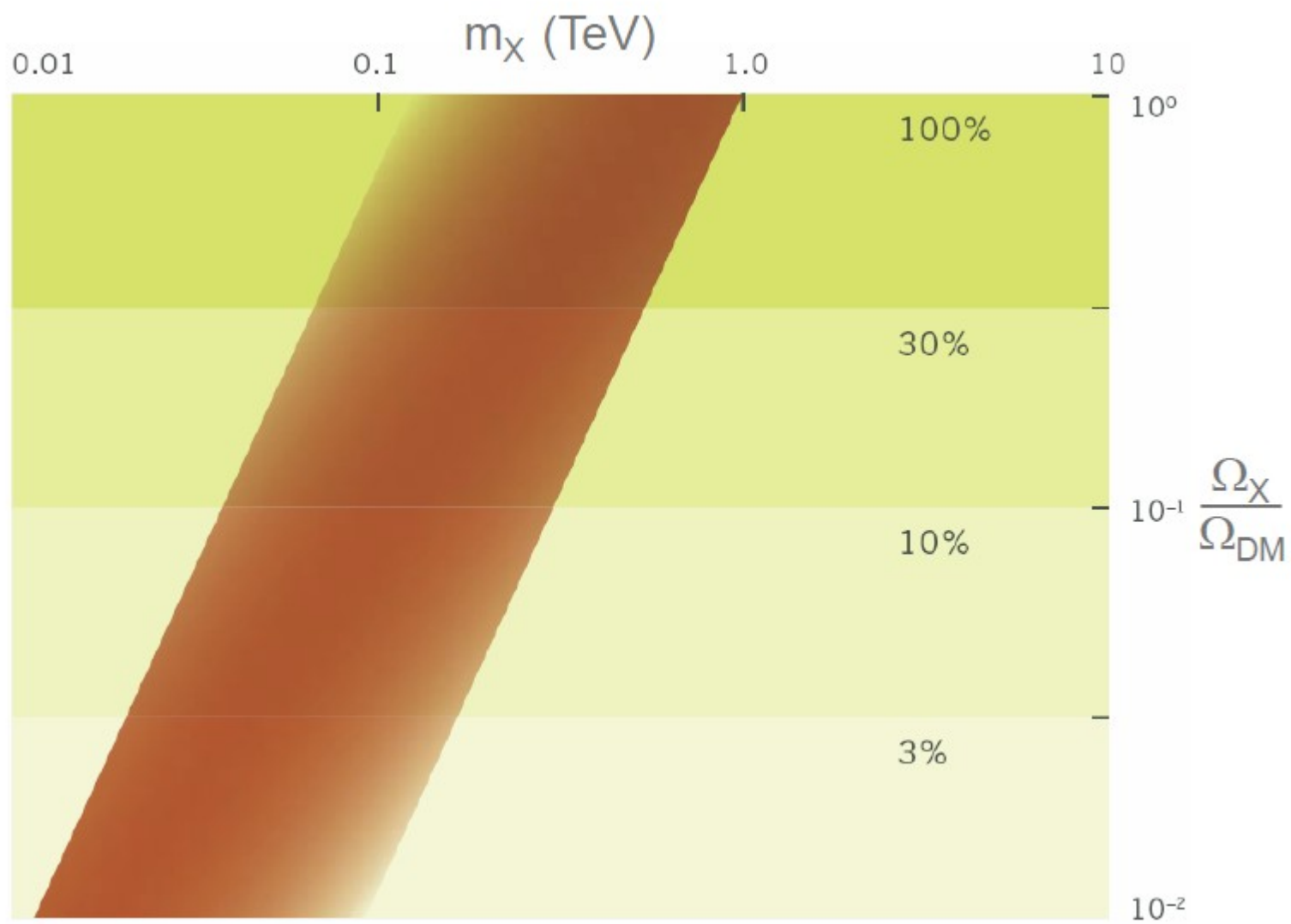
- WIMPZILLy jsou
supermasivní WIMPy
(klidová hmotnost
 $10^9 - 10^{19}$ GeV)

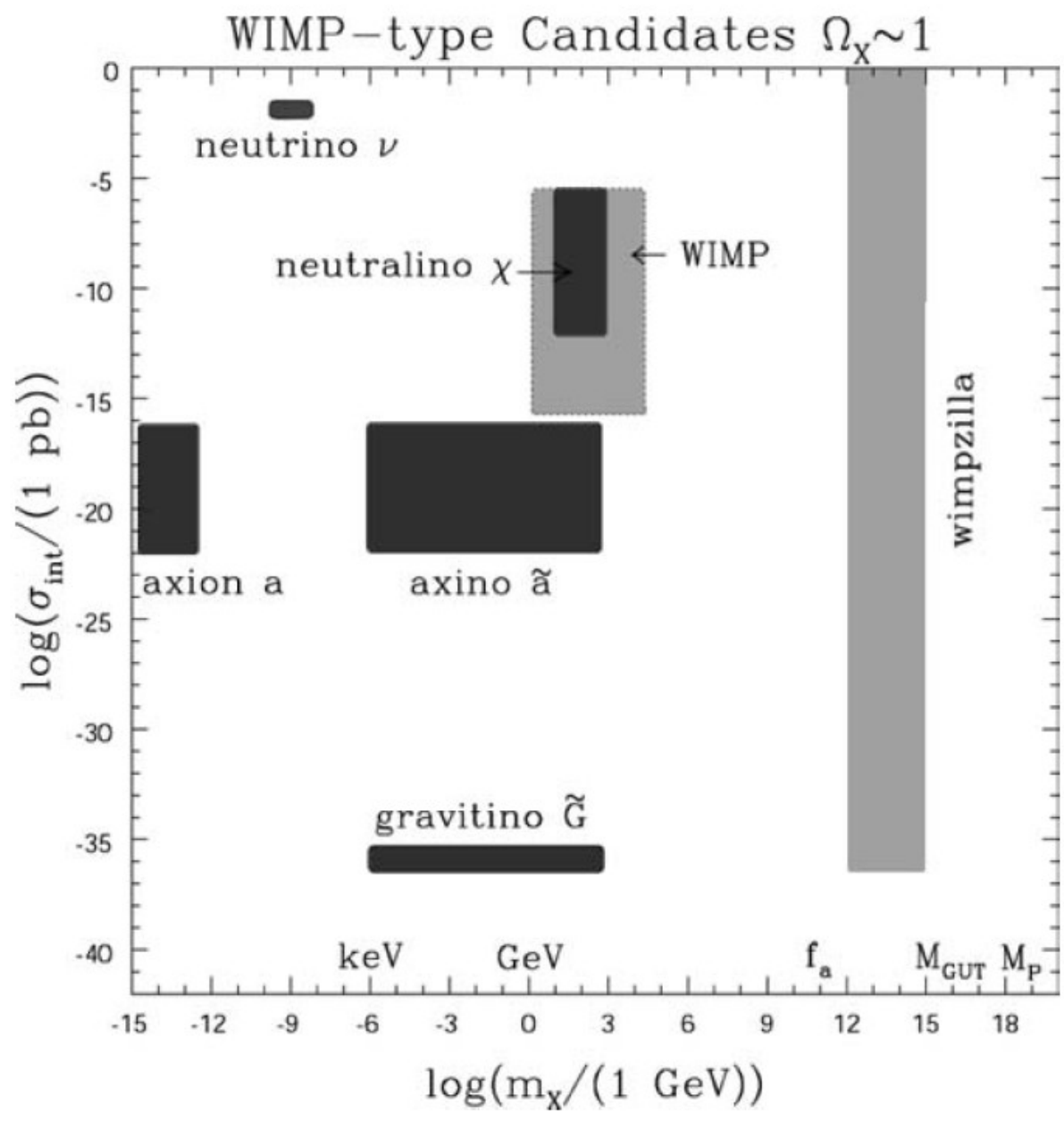

- jako nejpravděpodobnější WIMP se jeví v současnosti nejlehčí předpovězená supersymetrická částice, **neutralino**, na níž útočí jak experimentátoři (klidová hmotnost > 100 GeV), tak teoretici (klidová hmotnost $< \sim \text{TeV}$)

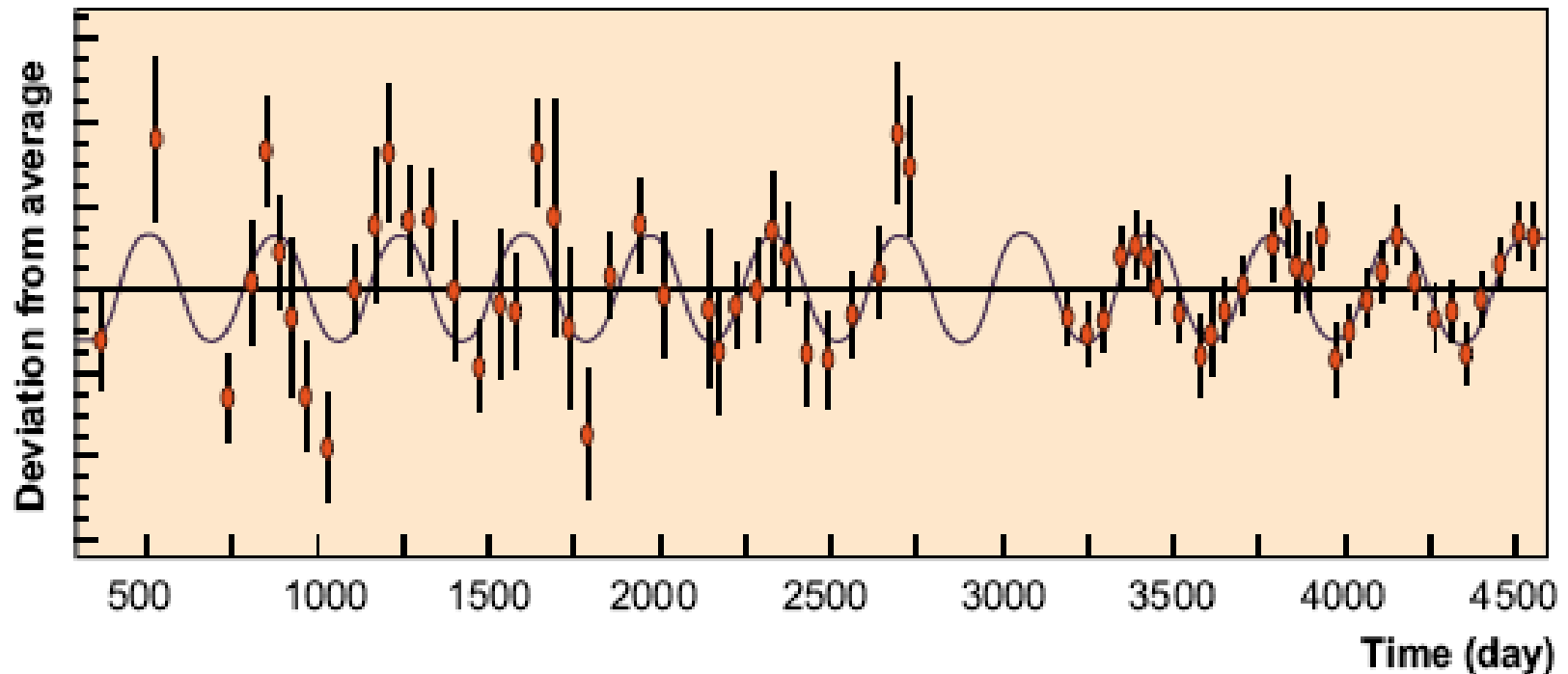
- ať tak či tak, oba typy byly patrně vytvořeny v období od konce inflace do rekombinace

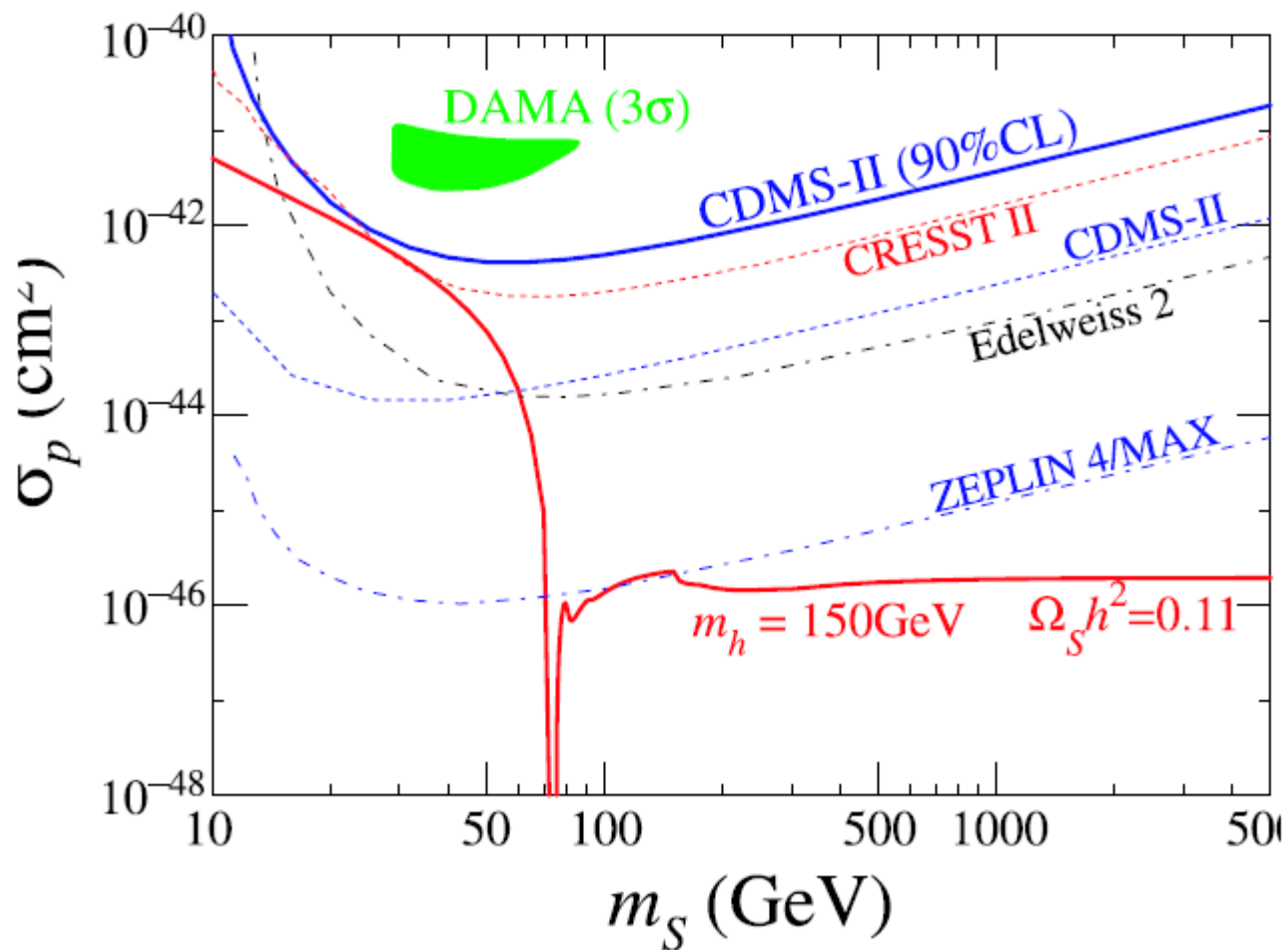

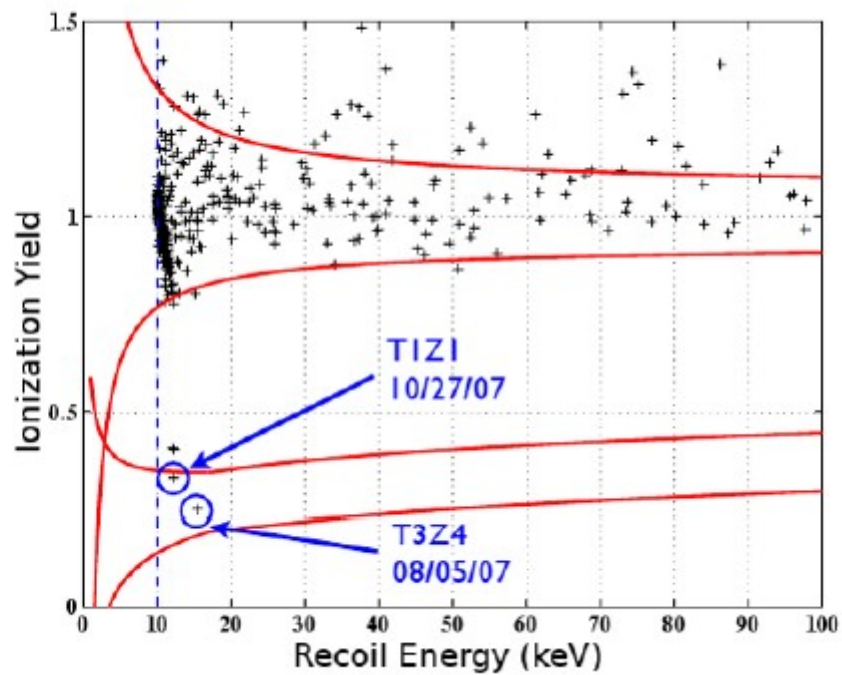
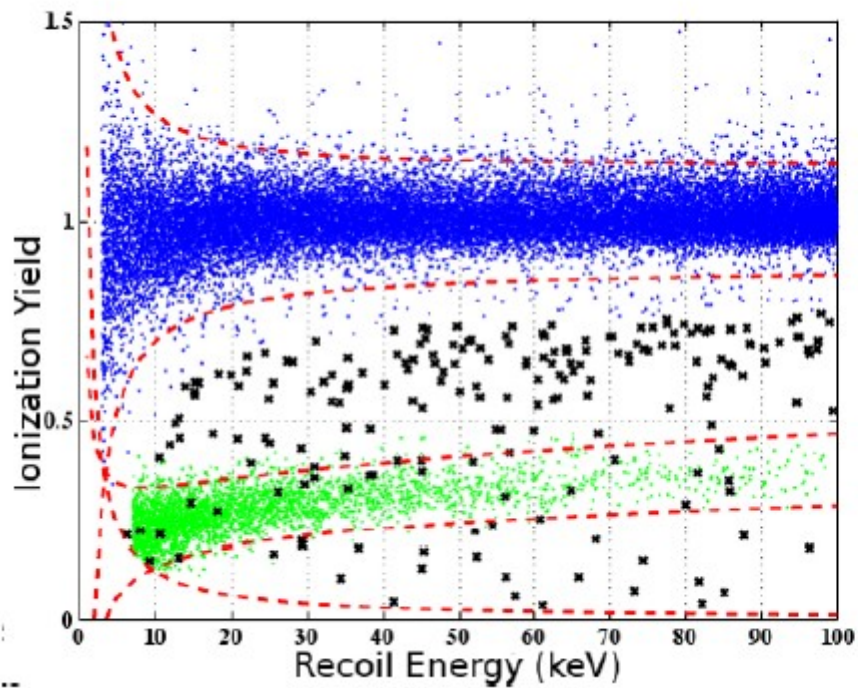

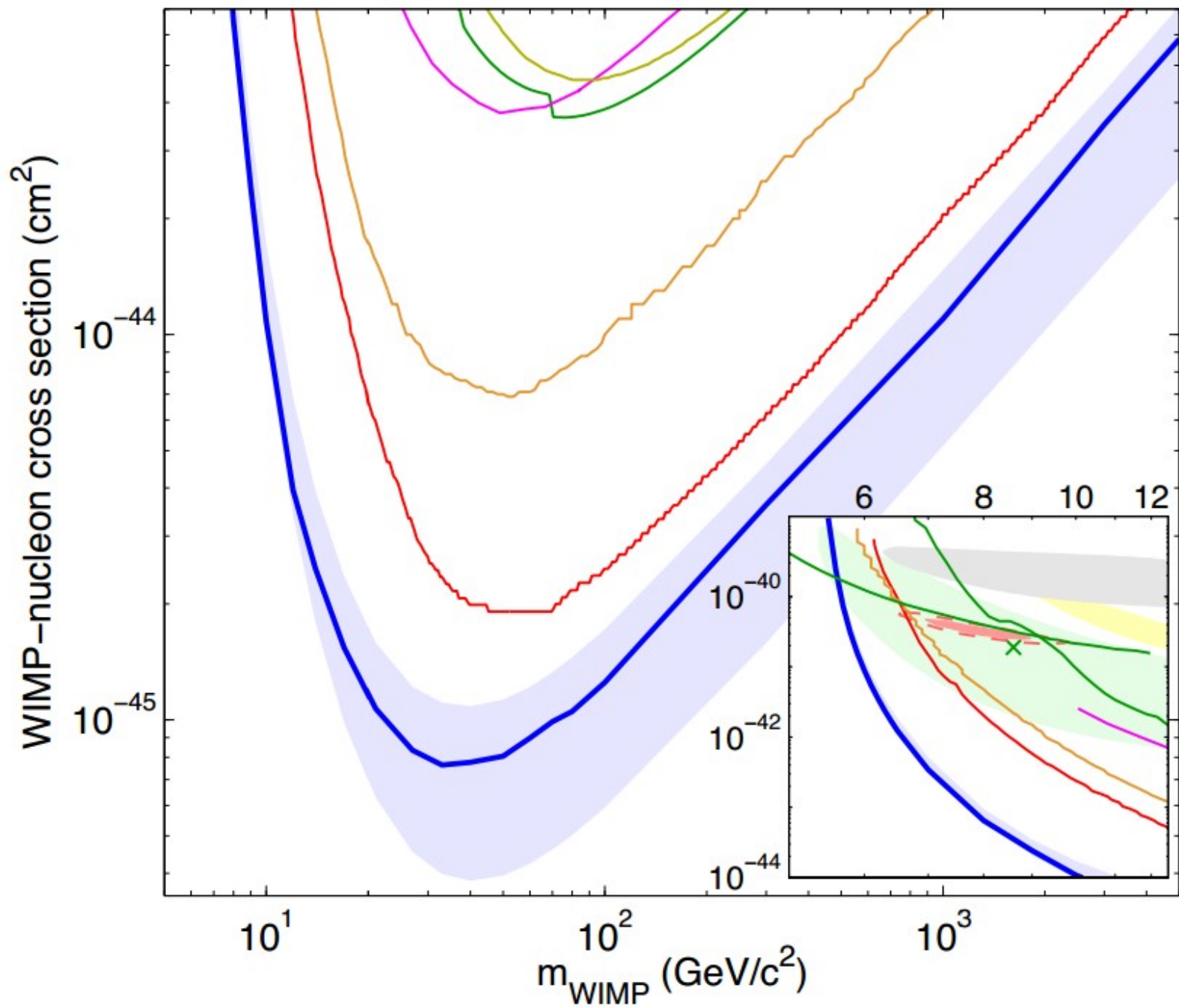
Pozorovaná modulace v experimentu DAMA

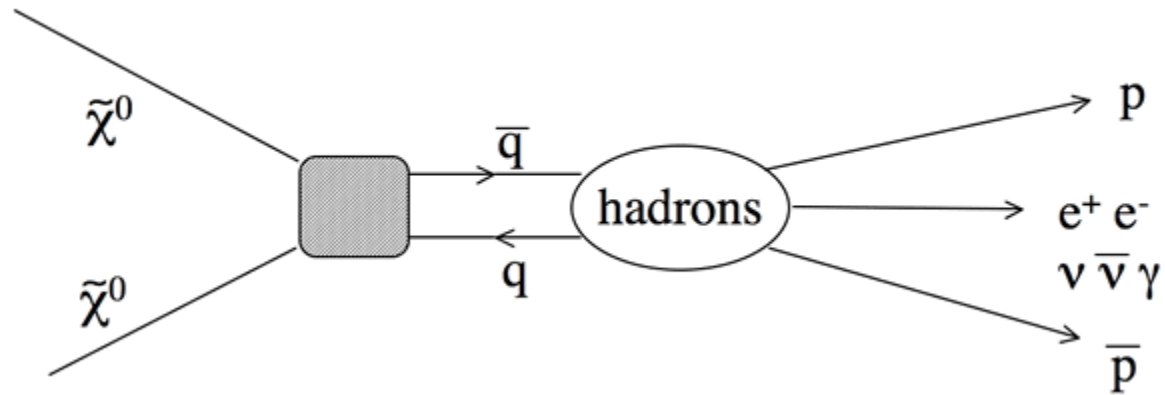

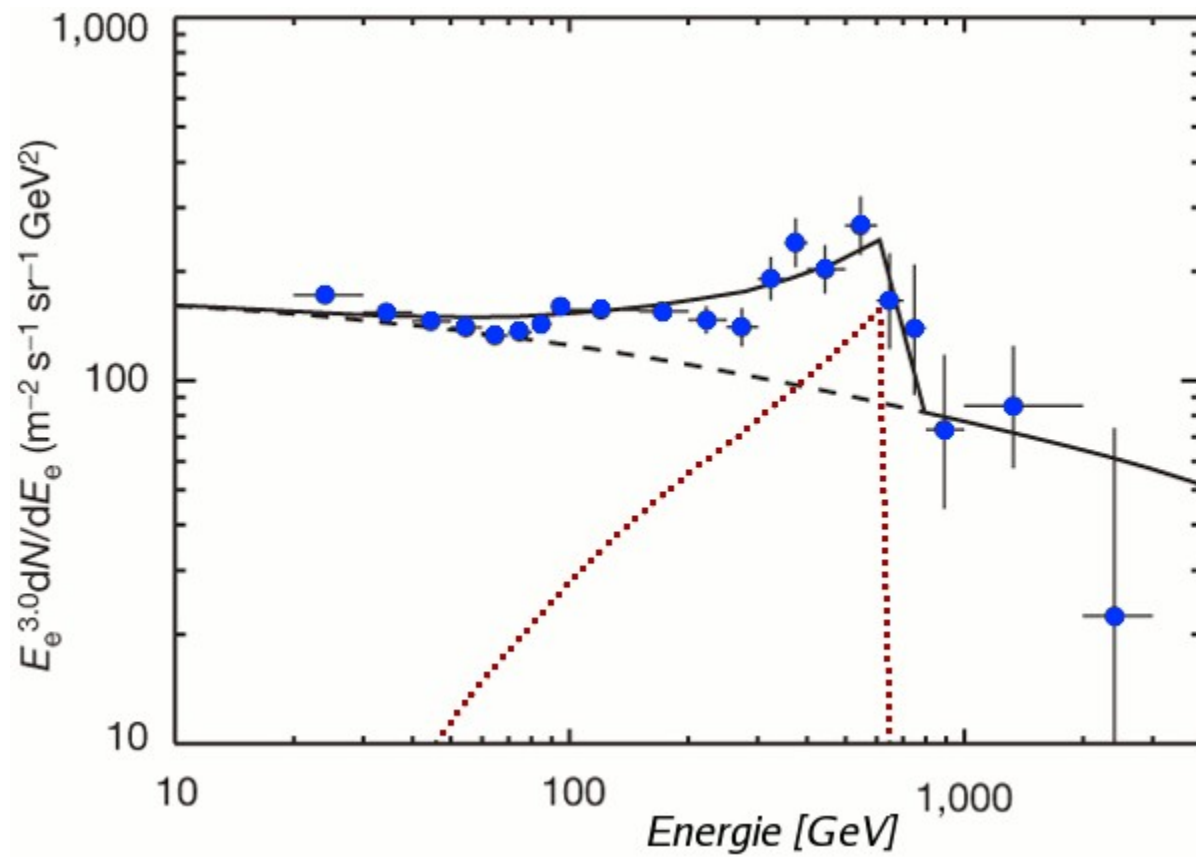

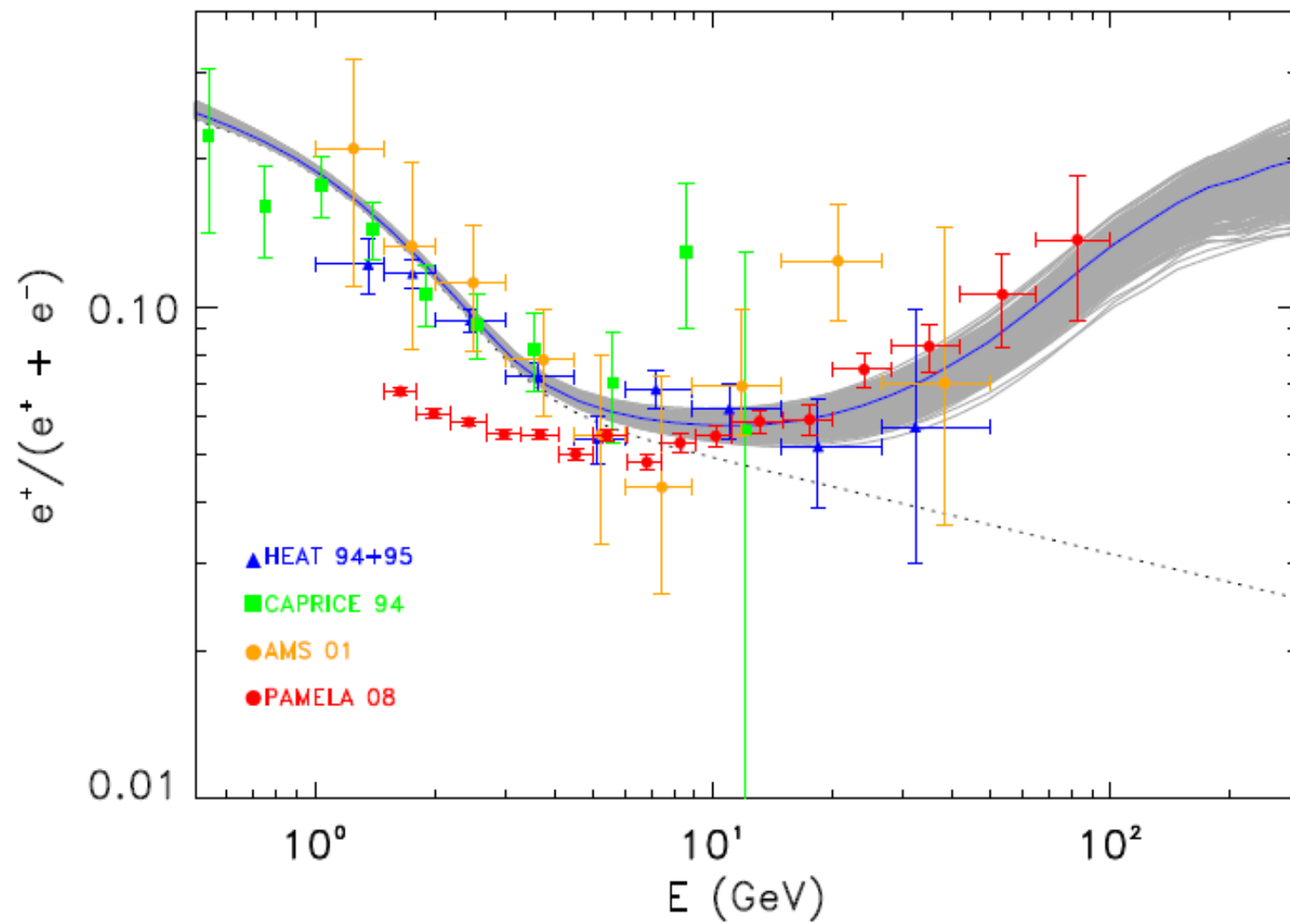

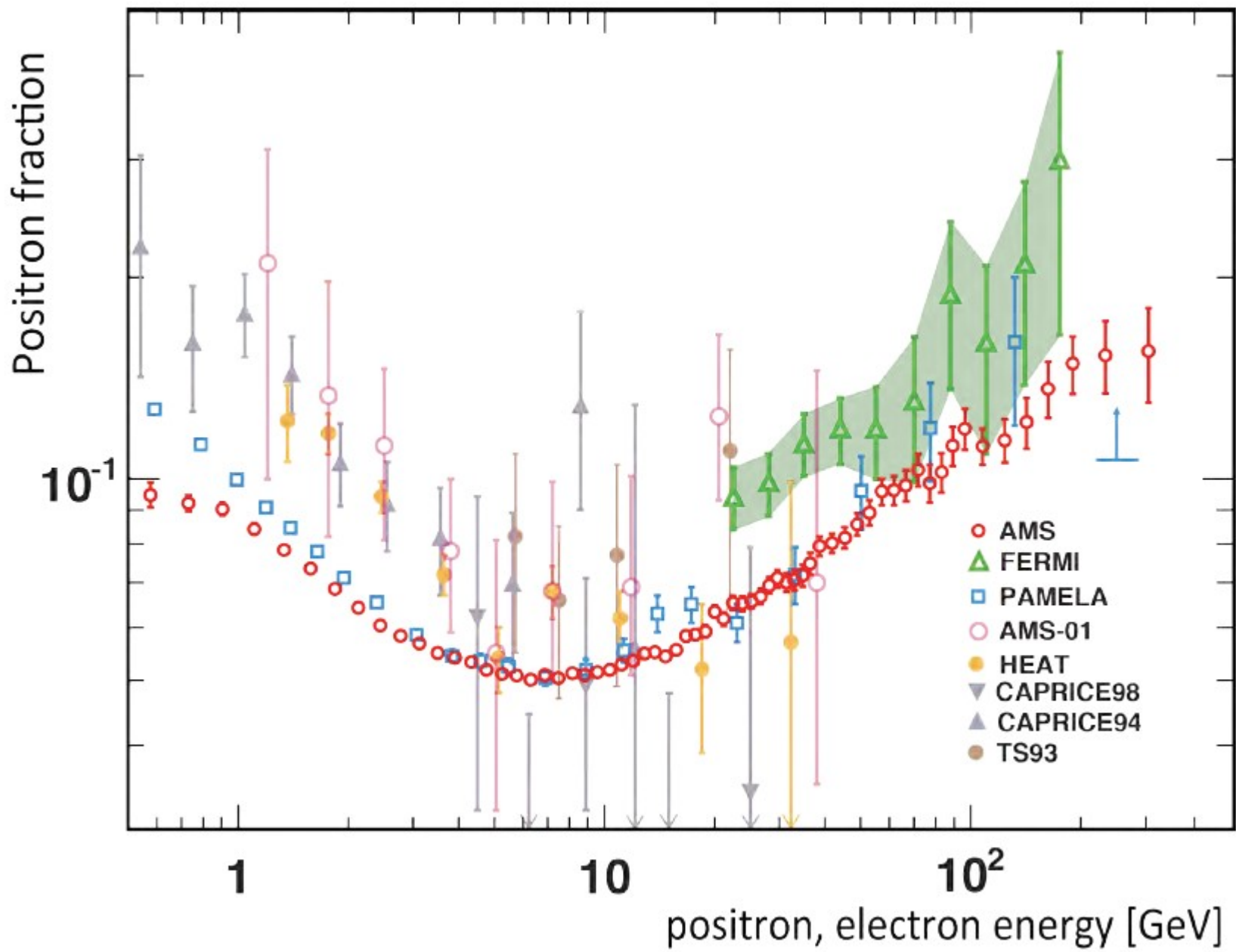

Anihilace neutralin (jde o majoranovské částice; jejich antičástice jsou tedy identické)

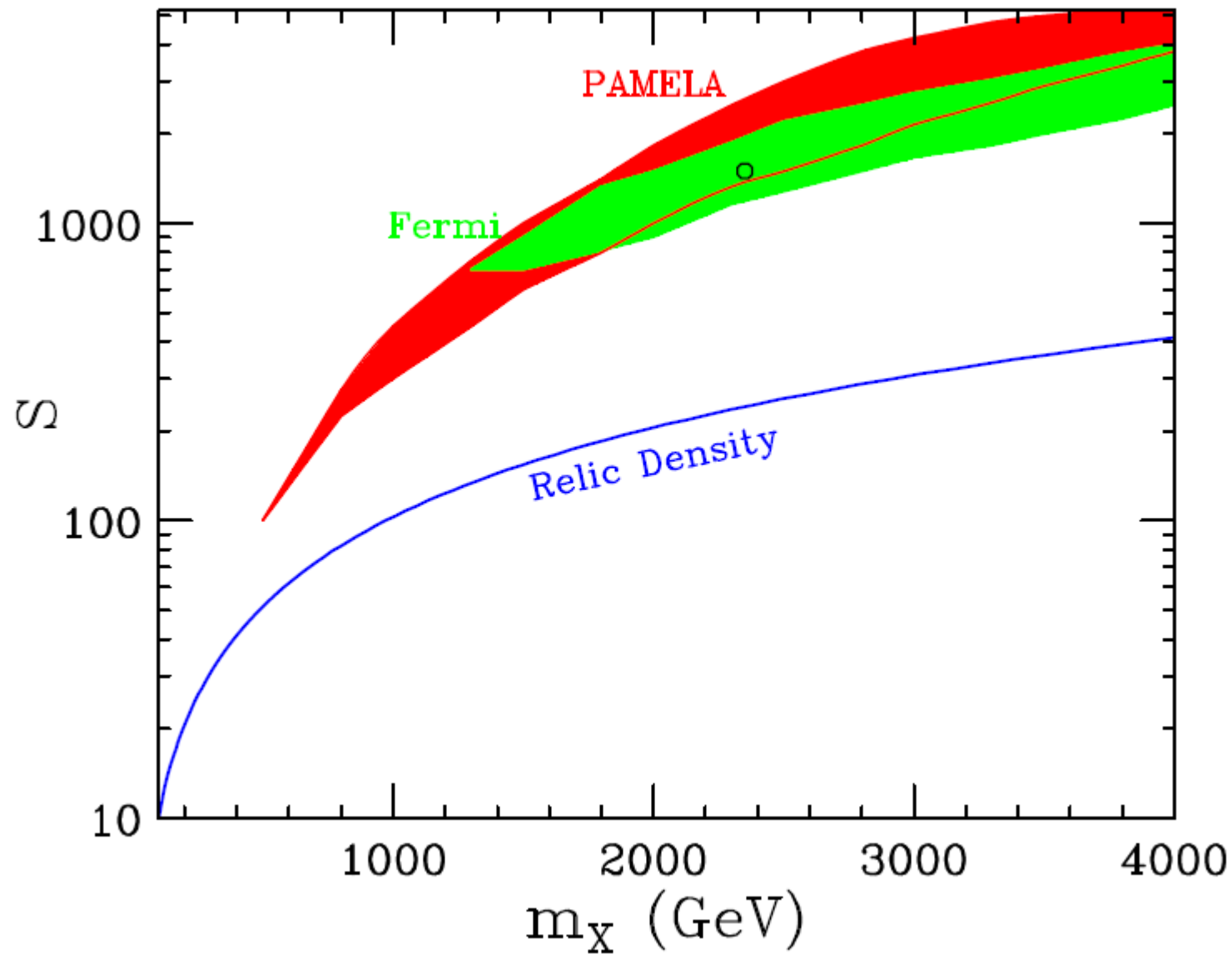

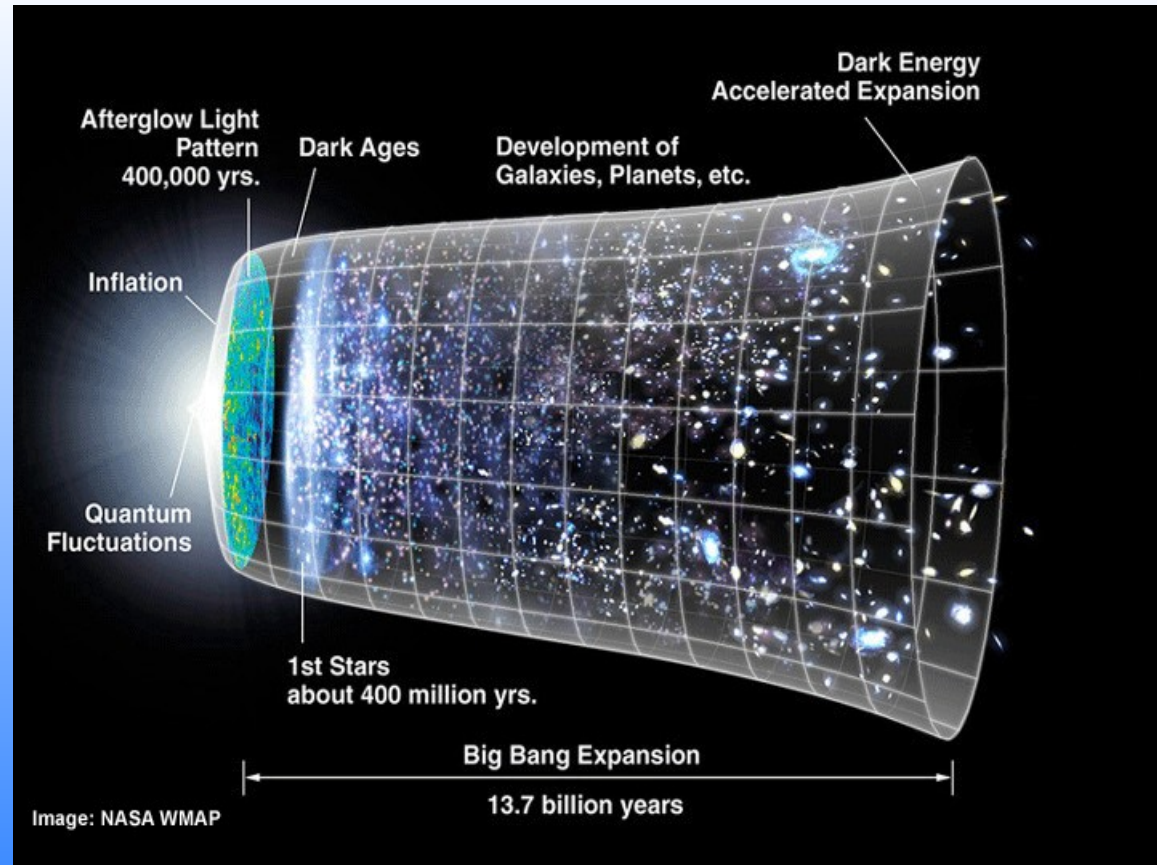

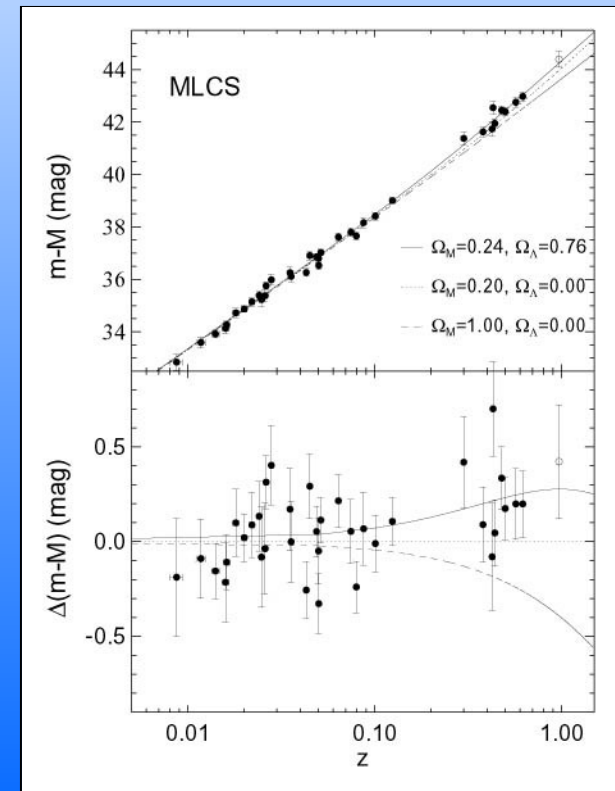
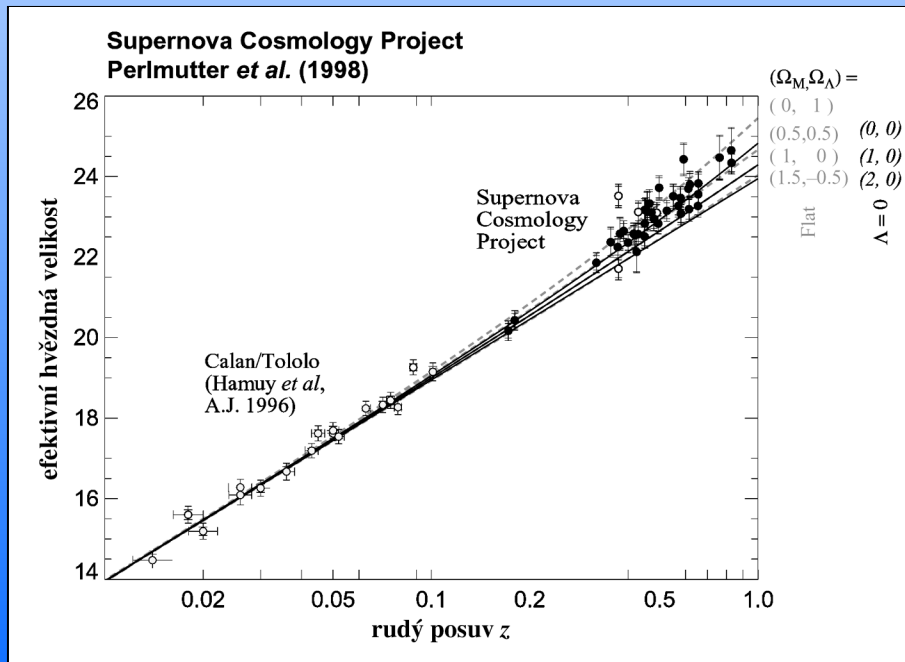
Inflace

- jak začít, ale především jak skončit
- chaotická inflace
- věčná inflace
- mnohovesmíry (multiverza)

Temná energie

- díky pozorováním z posledních let byla oživena idea kosmologické konstanty, „největšího omylu Einsteinova života“ - důkazy o nenulové Λ přináší nejvýrazněji pozorování supernov typu Ia, dále pak CMB, gravitačních čoček, ...

Temná energie II

- **Einsteinova rovnice s kosmologickou konstantou:**

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2}Rg_{\mu\nu} + \Lambda g_{\mu\nu} = 8\pi GT_{\mu\nu}$$

$$H^2 = \frac{8\pi G}{3}\rho + \frac{\Lambda}{3} - \frac{k}{a^2 R_0^2}$$

$$\rho_{\text{vac}} = \rho_{\Lambda} \equiv \frac{\Lambda}{8\pi G}$$

$$\frac{\ddot{a}}{a} = -\frac{4\pi G}{3}(\rho + 3p) + \frac{\Lambda}{3}$$

- **důležitá je stavová rovnice:** $p_{\text{vac}} = -\rho_{\text{vac}}$

- **kosmologická konstanta je obvykle interpretována jako vnitřní energie vakua, dle kvantové teorie pole můžeme chápat prázdný prostor jako nekonečně mnoho harmonických oscilátorů; „odřezáváme“ módy pro energie vyšší, než je platnost užívané teorie**

$$\rho_{\Lambda} \sim \hbar k_{\text{max}}^4$$

$$\rho_{\Lambda}^{\text{Pl}} \sim (10^{18} \text{ GeV})^4 \sim 2 \times 10^{110} \text{ erg/cm}^3$$

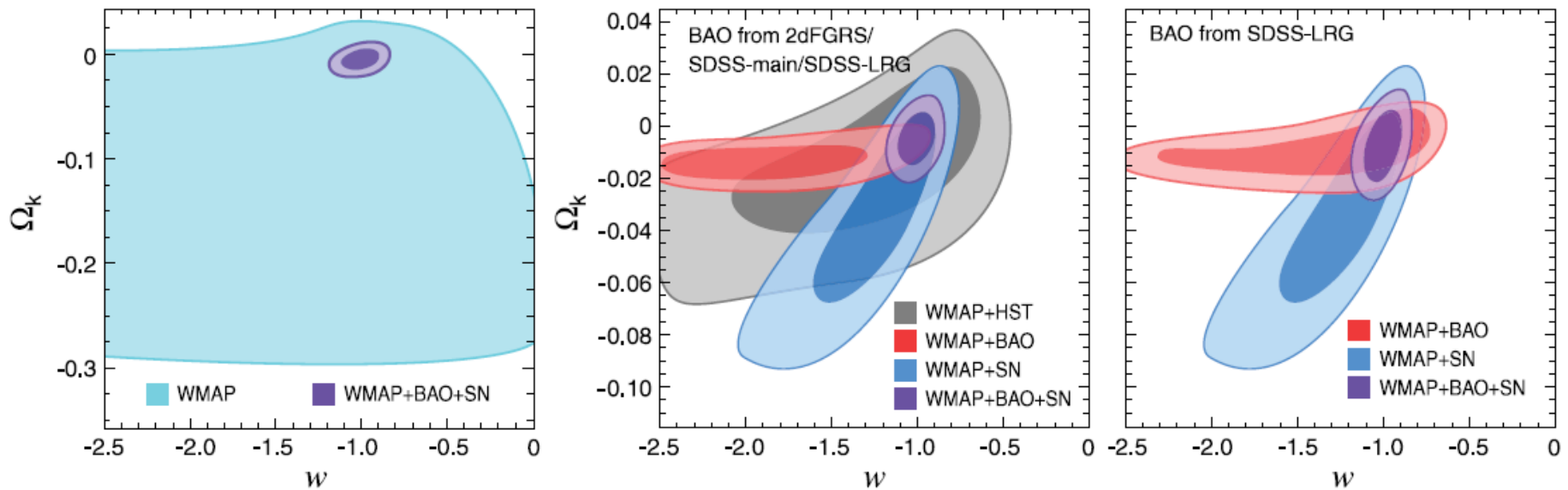
$$|\rho_{\Lambda}^{(\text{obs})}| \leq (10^{-12} \text{ GeV})^4 \sim 2 \times 10^{-10} \text{ erg/cm}^3$$

} **rozdíl 120 řádů !**
(největší chyba ve fyzice vůbec)

Temná energie a pátá síla

- výsledky družice WMAP po 5 letech pozorování:

- parametr w :

$$p = w\rho$$

- kvintesence, pátá síla

Cyklický (ekpyrotický) vesmír

(brane cosmology - bránová kosmologie)

- aplikace strunových teorií v kosmologii
- 11 dimenzí celkem, 6 svinutých, kompaktifikovaných, žijeme v 5-rozměrném „bulku“ (rozvinutém objemu), náš čtyřrozměrný časoprostor je nazýván „brane“ (membrána) a pohybuje se podél páté dimenze
- namísto velkého třesku vznikl vesmír srážkou dvou membrán: „ekpyrotický vesmír“, v poslední době nazýván „cyklický vesmír“
- motivace - extra dimenze řeší „problém hierarchie“ - $E_{PL} \gg E_{EW}$, po srážce dvou membrán dochází přirozeně k období nadsvětelné expanze - k „inflaci“

